

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

ЧАГРАК НАТАЛІЯ ІГОРІВНА

УДК 37.374.71

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ОСВІТИ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ У США
(1962-2015 рр.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ - 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор
ДЕМ'ЯНЕНКО Наталія Миколаївна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
завідувач кафедри педагогіки і психології
вищої школи.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
ОЛІЙНИК Віктор Васильович,
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»
НАПН України,
радник ректора;

доктор педагогічних наук, професор
ОГІЄНКО Олена Іванівна,
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка,
професор кафедри педагогіки;

доктор педагогічних наук, доцент
ТИМЧУК Людмила Іванівна,
Чернівецький національний університет імені
Юрія Федьковича,
професор кафедри педагогіки та соціальної
роботи.

Захист дисертації відбудеться 20 грудня 2019 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: вул. Пирогова, 9, м. Київ-30, 01601.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (вул. Пирогова, 9, м. Київ-30, 01601) і на сайті університету <http://www.npu.edu.ua>

Автореферат розіслано 20 листопада 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. П. Сущенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Демографічні процеси глобального постаріння населення, кількісне збільшення людей «третього» і «четвертого» віку (що прогнозовано до 2050 р. становитимуть третину всього населення планети¹), з одного боку, зумовлюють посилення ролі цих верств населення у сучасному суспільстві, вимагаючи переосмислення підходів до постпенсійної життєвої фази, а з іншого – на тлі прискорення соціально-економічних, науково-технічних та соціокультурних змін глобального і локального рівнів – поглиблюють проблеми дискримінації старості, «розриву» поколінь, ейджизму і геронтофобії. Шляхом до гармонійного співжиття, адаптації людини похилого віку в сучасному високотехнологічному суспільстві, а отже, збереження людського капіталу стає ціложиттєва освіта. В цьому контексті розвиваються концепції активного і позитивного довголіття, цілеспрямованої освітньої та освітньо-дозвілєвої діяльності людей похилого віку, що останніми роками вмотивувало появу нового напрямку педагогічного знання – герогогіки (освітньої геронтології), сприяло визначенню освіти людей похилого віку стратегічним напрямом освітньої політики держави (Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» (2015), Стратегія державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 р. (2018), Стратегія сталого розвитку України до 2030 р. (2018).

Водночас аналіз сучасної практики освіти людей похилого віку в Україні свідчить, що формування цієї галузі здійснюється доволі повільними темпами. Не створено сучасної законодавчої бази, не усвідомлюється потенціал навчання людей похилого віку для збереження культурної самобутності країни та її подальшого соціально-економічного розвитку. *Доцільність* дослідження підкреслюється низкою суперечностей: *на рівні цілепокладання та концептуалізації*: між об'єктивною необхідністю розвитку освіти людей похилого віку в контексті освіти впродовж життя як важливої умови інтеграції України у світовий освітній простір та відсутністю системного практико орієнтованого дослідження проблеми; між вимогами «суспільства знань» до компетентностей старшої людини, її соціальної мобільності, адаптивної здатності та реальним станом можливостей для освіти старших дорослих в Україні; між підвищенням ролі неформальної та інформальної освіти в житті людини похилого віку та повільним, не відповідним запитам демократичного громадянського суспільства реформуванням цих видів освіти; *на організаційно-управлінському рівні*: між процесами творення світової освітньої мережі інституцій освіти людей похилого віку та несформованістю відповідної інституціональної моделі в Україні; між зростаючими освітніми потребами сучасного покоління осіб похилого віку (характеризується вищим рівнем попередньої освіти, професійного та соціального досвіду, прагненням до активного довголіття) та нерозробленістю механізмів їх забезпечення; *на сутнісно-змістовому рівні*: між потребою в розробленні змісту освіти осіб похилого віку та недосконалістю програмних документів, навчально-методичного забезпечення з освітньої геронтології; між розширенням функцій закладу вищої освіти як відкритої освітньої

¹ World Population Aging 2019: Highlights. United Nations. New York, 2019. 38 p. P. 36.

системи для різновікових груп та відсутністю герогогічних практик реалізації змісту його діяльності, дотичного ситуативного і перспективного проектування.

Одним зі шляхів розв'язання цих проблем в умовах глобалізації та інтеграції України до світового освітнього простору є врахування загальних і специфічних тенденцій освіти людей похилого віку в розвинених країнах (Глобальний Звіт ЮНЕСКО щодо навчання та освіти дорослих (GRALE, 2015-2019), здобутків зарубіжної педагогічної науки і практики.

Особливий інтерес до досвіду Сполучених Штатів Америки в реалізації завдань освіти людей похилого віку зумовлений, по-перше, статусом США як високорозвиненої країни, де освіта і соціальне забезпечення – традиційні пріоритети державної політики, а освіті дорослих, зокрема й людей похилого віку, надається вагомий статус (White House Conference on Aging (Конференція Білого Дому з проблем старіння), 1961, 1971, 1981, 1995, 2005, 2015, 2018; Higher Education Act (Закон про вищу освіту), 1965-2018 та ін.); по-друге, визнанням та світовою апробацією герогогічних теорій і проектів американських учених (J. Cohen, D. Garwin, J. Row, W. Sadler та ін.); по-третє, наявністю вагомих педагогічних досягнень та добре розвинених структур освіти людей похилого віку (Institute for Learning in Retirement, Learning in Retirement Institute, Lifelong Learning Institute) зі сформованою суспільною традицією та високоякісними результативними показниками.

Методологічне обґрунтування освітніх процесів, напрямів державної політики розвитку освіти, стратегій її модернізаційного реформування в контексті неперервності належить В. Андрущенку, Б. Гершунському, І. Іванюк, В. Кременю, В. Луговому та ін.

Науково-теоретичною базою дослідження стали праці з проблем: розвитку різнорівневих освітніх систем (Л. Березівська, А. Бойко, В. Бондар, С. Гончаренко, Н. Дем'яненко, В. Жуковський, О. Матвієнко, С. Сисоєва, О. Сухомлинська та ін.); педагогічної інноватики у неперервній освіті (В. Ващенко, В. Вербицький, Л. Вовк, С. Калашнікова, В. Паламарчук, Н. Рідей, О. Романовський, О. Шевнюк та ін.); педагогічної, андрагогічної компаративістики (О. Васюк, О. Галус, Т. Кошманова, Н. Лавриченко, Н. Мукач, А. Сбруєва, І. Фольварочний та ін.); освіти впродовж життя (Т. Десятов, В. Олійник, Л. Хомич, D. Garvin, R. Manheimer, J. Field, C. Hayes, та ін.); освіти дорослих (С. Вершловський, О. Добринська, Л. Лук'янова, О. Огієнко, Л. Сігаєва, Л. Тимчук, Т. Alexander, L. Baumgartner, S. Brookfield, R. Caffarella, K. Cross, P. Jarvis, M. Knowles S. Merriam та ін.).

Вагомий вплив на формування авторських герогогічних підходів мали: праці із загальної, соціальної геронтології та біології старіння (О. Богомолець, І. Мечніков, О. Нагорний, В. Фролькіс, В. Чайковська, Д. Чеботарьов та ін.); обґрунтовані ідеї активного та успішного довголіття (О. Мікулін, О. Петрик, Л. Сущенко, M. Baltes, P. Baltes, S. Bass, F. Caro, P. Crane, S. Cusack, T. Glass, R. Havighurst, G. Villiant та ін.); теоретико-прикладні дослідження освіти людей похилого віку (В. Альперович, І. Беленька, Р. Яцемірська, D. Battersby, W. Bachmann, O. Bollnov, G. Boulton-Lewis, F. Glendenning, C. James, P. Laslett, H. McClusky, D. Peterson, W. Sadler, R. Swindell, A. Zych та ін.); визначене психологічне підґрунтя освіти людей старших вікових

категорій (Т. Дзюба, О. Коваленко, О. Краснова, А. Лідерс, А. Реан, Е. Erikson, D. Katz, J. Kohen, E. Schneider, W. Withnal та ін.); виявлені особливості навчання людей похилого віку (Т. Боровикова, Н. Ломакіна, С. Handy, M. Formosa та ін.); підняті проблеми організації інститутів для навчання пенсіонерів та функціонування університетів третього віку (А. Богуцька, Н. Кабаченко, В. Робак, Т. Скорик, А. Carle, J. Cowdell, D. Martin, E. Midwinter, J. Thompson, T. Townsend, R. Fischer та ін.). Водночас проаналізовані науково-літературні джерела засвідчили відсутність цілісного, системного дослідження значущого для України досвіду США з організації й розроблення змісту освіти людей похилого віку (амер. «older adults» – «старші дорослі»).

Отже, потреба формування системи освіти осіб похилого віку в Україні за нових соціально-економічних та суспільно-політичних реалій в контексті інтеграції країни у світовий освітній і культурний простір, відсутність досліджень історично апробованих зарубіжних зразків із розвитку освіти людей похилого віку та вагомість накопиченого американського геронгогічного досвіду зумовили вибір теми дисертації **«Теорія і практика освіти людей похилого віку у США (1962-2015 рр.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до зведеного тематичного плану науково-дослідної роботи у сфері освіти, науки та інноватики ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» за темою «Теоретичні та методичні основи формування системи післядипломної освіти на засадах сталого розвитку» (державний реєстраційний №0117U004914) та міжнародного інтегрованого (міждисциплінарного) проекту «Освітня геронтологія» кафедри педагогіки і психології вищої школи НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 4 від 28 листопада 2018 р.).

Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 5 від 28 травня 2013 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології в Україні (протокол № 9 від 26 листопада 2013 р.).

Мета дослідження: обґрунтування процесу становлення і розвитку освіти людей похилого віку у Сполучених Штатах Америки (1962-2015 рр.), розкриття його провідних тенденцій на рівнях теоретичного узагальнення і практичної реалізації, виявлення можливостей творчого використання американського досвіду організації освіти осіб похилого віку в Україні.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан розроблення проблеми освіти людей похилого віку у дотичних наукових публікаціях з опертям на освітньо-законодавчу базу США і України та визначити багатомірний поняттєво-категоріальний апарат дослідження.
2. Дати психолого-педагогічну характеристику соціально-демографічної групи «американці похилого віку» і дослідити соціально-економічні, суспільно-політичні й освітньо-формувальні передумови становлення освіти людей похилого віку у США.

3. Здійснити аналіз теорій старіння і старості та практично реалізованих моделей освіти людей похилого віку у США в порівнянні з досвідом країн ЄС.
4. Обґрунтувати процес становлення і розвитку освіти людей похилого віку у США (1962-2015 рр.), розробити його періодизацію.
5. Виявити провідні тенденції та особливості теоретичного вмотивування і практичної реалізації освіти американців похилого віку, відповідно до виділених хронологічних етапів.
6. Актуалізувати конструктивний американський досвід організації і змісту освіти людей похилого віку в умовах освітньо-інтеграційних процесів України.
7. Розробити положення про структурний підрозділ і типову програму освіти людей похилого віку (з використанням американських аналогів), адаптовані до діяльності українських закладів вищої освіти.

Об'єкт дослідження: освіта людей похилого віку у Сполучених Штатах Америки.

Предмет дослідження: розвиток теорії і практики освіти людей похилого віку у США періоду 1962-2015 рр.

Хронологічні рамки дослідження. Нижня хронологічна межа (1962) обґрунтовується датою створення першого у США Інституту для навчання пенсіонерів (Institute for Learning in Retirement, ILR). Верхня хронологічна межа (2015) визначається рішенням «Конференції Білого Дому з проблем старіння» («White House Conference on Aging») щодо забезпечення старшим американцям умов для гідного та повноцінного життя, зокрема, й шляхом розширення освітніх можливостей.

Методи дослідження: *теоретико-аксіологічний, структурно-логічний, порівняльний аналіз* нормативних документів, наукової літератури, періодичних видань США, країн ЄС та України, що стало підґрунтям у виборі основних напрямів дослідження обраної теми, визначення опорної джерельної бази, виявлення об'єктивних даних із проблеми дослідження; *структурно-системний аналіз* – з метою сутнісного обґрунтування предмету дослідження; *термінологічний аналіз* – для визначення поняттєво-категоріального апарату дисертаційної роботи; *історико-хронологічний*, використаний для дослідження соціально-економічних, демографічних, соціокультурних та педагогічних фактів і явищ розвитку освіти людей похилого віку на історичних етапах суспільного поступу США; *ретроспективний логіко-системний аналіз* – як основа вивчення освітнього процесу в інститутах освіти людей похилого віку в логіці історико-системних соціальних та освітніх трансформацій; *історико-структурний* – з метою розроблення періодизації процесу становлення і розвитку освіти людей похилого віку у США; *історико-компаративний* – для визначення тенденцій розвитку освіти людей похилого віку у США в порівнянні з відповідним європейським досвідом; *системно-структурний, системно-функціональний, компонентно-структурний* – дали можливість виявити основні компоненти та особливості моделі освіти людей похилого віку у США, обґрунтувати закономірності її розвитку; *контент-аналіз* освітніх програм інститутів освіти людей похилого віку у США – для визначення особливостей організації та змісту діяльності цих закладів; *інтерпретації та узагальнення* – з метою актуалізації

конструктивного досвіду США щодо освіти людей похилого віку та визначення шляхів його впровадження в сучасну систему освіти України.

Основним у дослідженні став розроблений нами метод *інтеграції ретро-системного моделювання і перспективного проектування* задля формування зв'язків-залежностей історичного досвіду та сучасного стану освіти людей похилого віку у США, його врахування і трансформації відповідно до завдань та перспектив розвитку неперервної освіти в Україні. Застосування методу сприяло створенню історико-системної схеми розвитку освіти старших дорослих у США та на її основі – інституційної моделі, положення про підрозділ і проекту програми освіти людей похилого віку в Україні.

Джерельна база дослідження: *офіційні документи:* 1) *законодавчі акти, урядові програми Сполучених Штатів Америки:* Older Americans Act (Закон про американців похилого віку), 1965; Higher Education Act (Закон про вищу освіту), 1965, зі змінами 1968, 1972, 1976, 1980, 1986, 1992, 1998, 2008, 2018; Adult Education Act (Закон про освіту дорослих), 1966; Lifelong Learning Act (Закон про неперервну освіту), 1976; Higher Education Opportunity Act (Закон про можливості у вищій освіті), 2008; The National Literacy Act (Закон про національну грамотність), 1991; Actions for Investment in Adults (План дій щодо інвестицій у дорослих), 1990-1999; The workforce investment Act. Title II. Adult Education and Family Literacy Act (Закон про інвестиції в робочу силу. Пункт II. Закон про освіту дорослих і грамотність сім'ї), 1998-2000; Investment and Goals for the Future (Інвестиції та цілі на майбутнє), 2000-2013; President's 2020 Goal for Education (Ініціативи Президента в галузі освіти до 2020 року), 2010; 2) *міжнародні та європейські програми:* Стратегія ЮНЕСКО «Освіта для всіх», 2000-2015; Стратегія освіти для сталого розвитку ЄЕК ООН, 2005-2015, European Commission's Lifelong Learning Programme (Програма Європейського Союзу «Освіта впродовж життя», 2007-2013), 2006; 3) *національні стратегічні плани України:* Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. (2013); Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» (2015); Стратегія державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 р. (2018);

аналітичні матеріали: 1) *державних департаментів, організацій, товариств і об'єднань США:* National Institute on Aging (Національного Інституту Старіння), 2013, 2016; National Advisory Council on Aging (Національної Ради з проблем старіння), 2017; Gerontological Society of America (Геронтологічного Товариства Америки), 1962-2018; American Society on Aging (Американського товариства старіння), 2019; Aging in America Conference (Американських конференцій з проблем старіння), 2004-2018; American Association of Retired People (Американської асоціації пенсіонерів), 1963-2015; White House Conference on Aging (Конференцій Білого Дому з проблем старіння), 1961, 1971, 1981, 1995, 2005, 2015; American Council on Education (Американської Ради з Освіти), 1962-2019; U.S. Department of Education (Департаменту освіти США), 1962-2019; Institute of Education Sciences (Інституту освітніх наук), 2002-2019; Institute for Higher Education Policy (Інституту політики у вищій освіті), 1993-2019; The Pell Institute for the Study of Opportunity in Higher Education (Інституту досліджень можливостей у сфері вищої освіти), 1980-2018; Lifelong Learning Institutes (мережі Інститутів освіти впродовж життя), 1970-2015;

Osher Lifelong Learning Institutes (мережі Інститутів освіти впродовж життя фундації Б. Ошера), 2001-2015; 2) *європейських та міжнародних організацій, асоціацій, інститутів, конференцій*: UNESCO Institute for Lifelong Learning (Інституту освіти впродовж життя ЮНЕСКО), 1962-2019; CONFINTEA (Міжнародної конференції з освіти дорослих), 2009, 2017; UNESCO Global Report (глобальних звітів ЮНЕСКО), 2009, 2013, 2016; International Association of the Universities of the Third Age (Міжнародної асоціації Університетів третього віку), 2018; The Right to Education Initiative (Міжнародної організації «Ініціативи з права на освіту»), 2000-2019; 3) *інститутів та організацій України*: Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, 2006; Всеукраїнської асоціації пенсіонерів щодо діяльності Університетів третього віку в Україні, 2000-2019;

статистичні матеріали: 1) *США*: U.S. National Center for Educational Statistics (Національного центру освітньої статистики США, 1991-1999), 2002; U.S. Census Bureau (Американського Бюро перепису населення), 1960-2015; 2) *світові та європейські показники*: Department of Economic and Social Affairs (Департаменту ООН з економічних і соціальних справ), 1960-2015; European Commission (Європейської Комісії), 2012; Eurostat (Євростату), 2011, 2015;

фонди наукових бібліотек: Бібліотеки Конгресу (м. Вашингтон, округ Колумбія, США), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, Інституту геронтології ім. Д. Ф. Чеботарьова НАМН України (м. Київ, Україна), Куцтаунського університету Державної системи вищої освіти штату Пенсильванія (м. Куцтаун, штат Пенсильванія, США), Флоридського Міжнародного університету (м. Маямі, штат Флорида, США), Варшавського університету (м. Варшава, Польща), Академії імені Якуба з Парадижа (м. Гожув Великопольський, Польща);

періодичні видання: 1) українські: «Американська історія та політика», (2016-2017), «Демографія та соціальна економіка» (2008-2015), «Журнал Національної академії медичних наук України» (2013-2015), «Проблемы старения и долголетия» (1992-2017), «Український соціум» (2002-2014); 2) міжнародні: а) *американські*: «Adult Education Quarterly» (1960-2017), «Ageing and Society» (1980-1990), «American Psychologist» (1970-2006), «Educational Gerontology» (1976-2016), «Journal of Adult Development» (1994-2017), «Journal of Gerontology» (1972-1994), «The International Review of Education – Journal of Lifelong Learning (IRE)» (1970-2017), «Human Development» (1973-1982); б) *європейські*: «The Gerontologist» (1969-2016), «International Journal of Lifelong Education» (1982-2015), «Age and Ageing» (1980-2006), «Higher education in Europe» (2000-2007);

результати вивчення зарубіжного досвіду організації і змісту освіти людей похилого віку під час особистих наукових стажувань: 1) у *США*: Kutztown University of Pennsylvania (Kutztown PA, USA), 2006; Florida International University (Miami FL, USA), 2013; 2) у *Республіці Польща*: Uniwersytet Warszawski (Warszawa, Polska), 2012-2014, 2016; Academia im. Jakuba z Paradyża (Gorzów Wielkopolski, Polska), 2014-2019;

Інтернет-сайти (<https://www.researchgate.net>, <https://onlinelibrary.wiley.com>, www.aghe.org, www.lifelonginstitute.com, <https://scholar.google.com>, www.worldu3a.org) та ін.

Головною концептуальною ідеєю дослідження є розуміння процесу становлення і розвитку інституту освіти людей похилого віку у США як об'єктивної, соціокультурно зумовленої, послідовно втілюваної фундаментально-локальної освітньої системи, не позбавленої впливу соціально-економічних та суспільно-політичних суперечностей, що загалом позитивно позначається у трансформації ціннісних засад соціуму, є складовою і запорукою його сталого розвитку, важливим ресурсом узгодження інтересів особистості й громади, засобом розбудови демократичного суспільства. Це виявляється: 1) на основі цивілізаційного (тенденції глобалізації та інтернаціоналізації), парадигмального (освіта впродовж життя, акцентування на неформальному й інформальному її рівнях, динаміка освітніх потреб людини похилого віку), поступально-генетичного (просторово-часові, хронологічно-послідовні зміни, еволюційно-випереджувальний характер освітньої політики США), системно-синергетичного (структурна функціональність та міждисциплінарність освіти людей похилого віку як саморозвивальної системи, гармонізація глобального та локального, національного і міжкультурного) підходів; 2) в урахуванні теорії соціальних змін (стадійності), загальної теорії реформ (умов і постулатів реформування), теорії розвитку людського капіталу (зв'язку освіти і економічного розвитку), теорії гетерономічності (пристосування до соціально-демографічних та ринкових механізмів); 3) у досягненні наступності ретро-системного моделювання основних етапів розвитку освіти людей похилого віку у США, формування її сутності, організації, структури, змісту, управлінських засад (з урахуванням централізації та децентралізації на федеральному і місцевому рівнях, розвинутого соціального партнерства, наявних стратегій розвитку освіти людей похилого віку в контексті формування глобального освітнього простору) та перспективного проектування розвитку американської герогогічної системи; 4) в орієнтуванні на інтеграційно-інноваційні процеси у світовій освітній сфері, що зумовлюють необхідність урахування діалектики загальноцивілізаційних і національно-культурних цінностей та цілей, актуалізують взаємозв'язок між освітніми системами через збагачення і поповнення освітніх перетворень в Україні ідеями розвинутих країн; 5) у передбачуваному позитивному впливі досвіду організації освіти людей похилого віку (старших дорослих) у США на розвиток освіти людей похилого віку в Україні періоду розбудови національної системи неперервної освіти та її входження у світовий освітній простір, а звідси – необхідності узагальнення американської герогогічної теорії і практики з метою виявлення конструктивних надбань та їх творчого використання в українських освітньо-системних перетвореннях.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

– *вперше* обґрунтовано процес становлення і розвитку теорії і практики освіти людей похилого віку у США (1962-2015 рр.) як послідовну зміну організаційних форм відокремлених чи приєднаних інституцій, особливостей їхнього підпорядкування, фінансування, управління, розроблення і коригування змісту освітніх програм, залежно від соціально-економічного, суспільно-політичного розвитку країни, поступальної трансформації освітньої політики на загальнодержавному рівні (федеративної конституційної республіки) та на рівні адміністративно-політичних

одиниць (штатів). Розроблену періодизацію представлено в єдності трьох основних етапів: 1962-1971 рр., 1972-1990 рр., 1991-2015 рр.;

- *вибудовано* поняттєво-категоріальний апарат дослідження за принципом його багатомірності з позицій філософії, біології, соціокультурного аспекту, демографії і соціології старіння, геронтопсихології, промислової геронтології, герогогіки. Герогогічні поняття трактовано в загальному розвитку освітньої діяльності особистості та конкретно-цільовому призначенні освіти людей похилого віку. Підходи до інтегрованого змісту поняття «освіта людей похилого віку» виведено на соціокультурному, соціально-психологічному, соціально-економічному, інституційному, особистісно-значущому рівнях, що дало можливість визначити «освіту американців похилого віку» як соціокультурний феномен, багатофункціональну, відкриту, нелінійну, складну, адаптивну систему у взаємозв'язку та взаємодії елементів, здатну до самоорганізації і саморозвитку в умовах швидких економіко-технологічних та соціокультурних перетворень глобалізованого світу;

- *виявлено* передумови становлення і розвитку освіти людей похилого віку у Сполучених Штатах Америки, які диференційовано за наростанням соціально-економічних, суспільно-політичних змін та освітньо-формульованими особливостями у хронології їх розвитку від початку 1950-х рр. по перше десятиліття 2000-х рр.;

- *здійснено* аналіз теорій старіння і старості у США, країнах ЄС та Україні, що дало можливість виділити серед них спільноспрямовані біологічні, психологічні, соціальні й педагогічні (герогогічні) та на основі практично реалізованих інституцій освіти людей похилого віку встановити, що американські зразки (Інститут навчання на пенсії, Інститут освіти впродовж життя) створено на засадах інтегрування європейських (британської і французької) моделей із набутими особливостями: афіліації до університету; широким залученням до планування програм і проведення освітніх курсів слухачів, викладачів, різнопрофільних фахівців та студентів; поєднанням навчання, дозвілля й туризму, волонтерської роботи;

- *визначено*, відповідно до виділених хронологічних етапів, особливості та провідні тенденції (продовжані, короткотривалі й повторювані) теоретичного вмотивування і практики освіти американців похилого віку;

- *актуалізовано* конструктивні ідеї («успішне старіння» (P. Baltes, M. Baltes), «продуктивне довголіття» (R. Butler; J. Rowe, R. Kahn), «суспільна інтеграція осіб похилого віку» (R. Havighurst), «багатофункціональність освіти людей похилого віку» (A. Harrison) та ін.); досвід організації освіти старших дорослих у США (Institute for Learning in Retirement, Learning in Retirement Institute (Інститут навчання на пенсії), Lifelong Learning Institute (Інститут освіти впродовж життя), та ін.). Їх узагальнено в *авторській історико-системній схемі*, спрямованій на відображення діалектичної єдності й наступності ретродосвіду і сучасних змін у змісті, організації й управлінні освітою людей похилого віку у США (1962-2015 рр.);

- *розроблено* (з урахуванням американських зразків) та адаптовано до соціально-економічних і культурно-освітніх реалій в Україні проекти: 1) Положення про Інститут (факультет) освіти людей похилого віку (мета, завдання, структура, учасники, організація і забезпечення освітнього процесу, напрями співпраці на

національному і міжнародному рівнях та ін.); 2) типової освітньої програми для навчання людей похилого віку: а) профіль програми (мета, сутнісна характеристика, особливості викладання та оцінювання, програмні компетентності, ресурсне забезпечення); б) перелік обов'язкових і вибіркових компонентів програми (навчальні курси, тренінги, практикуми);

– *уточнено* зміст понять «похилий вік», «соціальна активність людей похилого віку», «активне довголіття» та ін.;

– *подальшого розвитку* набули трактування структури та функцій освіти людей похилого віку; характеристика освіти людей похилого віку як соціального інституту; положення щодо оновлення форм і методів навчання старших дорослих.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що обґрунтування причинно-наслідкових зв'язків, виявлення тенденцій та особливостей становлення і розвитку освіти людей похилого віку у США дозволяє забезпечити об'єктивне трактування фактів і процесів щодо її організації та змісту в контексті суспільно-історичних подій і явищ, сприяє глибшому усвідомленню ресурсного потенціалу осіб цієї вікової групи, створенню оптимальної моделі освіти людей похилого віку, прогнозуванню можливостей її впровадження та перспектив розвитку в умовах соціально-економічних, суспільно-політичних та освітньо-культурних змін в Україні.

Матеріали дисертаційної роботи, її основні положення та висновки *використано* під час викладання інваріантних навчальних курсів: «Педагогіка», «Педагогіка вищої школи», «Порівняльна педагогіка», «Соціальна педагогіка». За результатами дослідження *розроблено*: 1) науково-методичний посібник «Організація і зміст освіти людей похилого віку у США» (Івано-Франківськ, 2019); 2) варіативні (елективні) навчальні курси: «Розвиток освіти людей похилого віку у США» (3 кредити ЄКТС – 90 год.: 16 год. лекційних, 14 год. семінарських занять, 60 год. самостійної роботи), «Освіта людей третього віку в країнах Європи та США» (3 кредити ЄКТС – 90 год.: 18 год. лекційних, 12 год. семінарських занять, 60 год. самостійної роботи), підготовлено комплекси їх навчально-методичного забезпечення (навчальні, робочі програми, методичні рекомендації, тьюторські завдання для самостійної навчальної діяльності студентів, системи тестового контролю і самоперевірки знань); 3) Положення про Інститут освіти людей похилого віку; 4) проект авторської Освітньої програми для людей третього віку (136 кредитів ЄКТС теоретичної і практичної підготовки); 5) тематика портфолію, кейсів, ситуативного моделювання, проблемно-пошукових завдань, кваліфікаційних робіт за магістерськими освітньо-професійними програмами «Педагогіка вищої школи» і «Андрагогіка. Освіта дорослих» спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки.

Положення, результати і висновки дослідження *можуть бути використані* у процесі створення та функціонування окремих закладів освіти людей похилого віку та відповідних підрозділів у структурі закладів вищої освіти; застосовуватися в наукових дослідженнях з теорії та історії педагогіки, геронгогіки, освітньої геронтології, соціальної і порівняльної педагогіки, філософії та соціології освіти, в розробленні нормативних документів з проблем освіти впродовж життя, у створенні

спецкурсів та спецсемінів з напрямів неперервної освіти, у практичній роботі закладів вищої освіти та органів управління освітою.

Прогностичний потенціал дослідження зумовлений потенційною можливістю організації на його основі подальшої науково-дослідної роботи щодо розвитку освіти людей похилого віку в контексті інтеграції України у світовий освітній простір.

Основні положення та результати дослідження *впроваджено*: в освітній процес ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (довідка № 01-15/032182 від 29.12.2018 р.); Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка (довідка № 05-16/105/1 від 19.10.2018 р.); Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України (довідка № 66/12/19 від 12.02.2019 р.); Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 603-33/03 від 13.05.2019 р.); Академії імені Якуба з Парадижа в м. Гожув Великопольський (Республіка Польща) у рамках міжнародної академічної програми Erasmus+ KA2, 2018 (довідка R-0712-11/2019/HU від 20.06.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. У публікаціях, підготовлених спільно із співавторами, здобувачем *представлено*: [5] авторську концепцію, гіпотезу і структуру дослідження; [16] концептуальну ідею дослідження та сформульоване поняття «зміст освіти людей похилого віку»; [17] обґрунтовану актуальність проблеми та розроблений проект освітньої програми для осіб похилого віку; [24] інноваційні напрями в організації освіти дорослих у США з позицій актуальності для України; [26] порівняльний аналіз моделей освіти для осіб похилого віку в країнах ЄС; [27] проект Положення «Інституту освіти людей третього віку»; [28] наукову ідею дослідження, виявлені особливості американської моделі освіти старших дорослих, обґрунтовані результати; [29] сформульовані висновки дослідження; [39] інтерпретовані результати дослідження; [40] аналіз впливу освіти на процеси соціальної адаптації у пост-пенсійний період; [41] дослідження розвитку розумової активності в похилому віці; [43] порівняльний аналіз соціальних теорій старіння; [44] обґрунтування соціально-економічної детермінованості розвитку Інститутів освіти впродовж життя; [47] виявлені проблеми адаптації американського досвіду освіти старших поколінь в умовах демографічної ситуації в Україні.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження обговорювалися упродовж 2014-2018 рр. на засіданнях кафедр педагогіки і психології вищої школи Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова та іноземних мов і країнознавства ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Їх оприлюднено на науково-комунікативних заходах *міжнародного рівня*: «Warsaw East European Conference» (Варшава, 2012, 2013, 2014, 2016); «Ефективність організаційно-економічного розвитку вищої освіти України» (Київ, 2013); «Економічний розвиток: теорія, методологія, управління» (Будапешт-Прага-Київ, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018); «Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство» (Львів, 2015); «Чверть століття українсько-американської дружби: досвід, гідний майбутнього» (Львів, 2016); VIII-ї науково-практичної конференції «Актуальні дослідження в соціальній сфері» (Одеса, 2016); «Актуальні проблеми

сучасної соціології, соціальної роботи та професійної підготовки фахівців» (Ужгород, 2016); «Наукові розробки, передові технології, інновації» (Будапешт-Прага-Київ, 2016); «Uwarunkowania rozwoju turystyki i rekreacji w regionie w swietle wspolczesnych wyzwan cywilizacyjnych» (Гожув Великопольський, 2016); «Людина віртуальна: нові горизонти» (Монреаль, 2017), «Osobowość, społeczeństwo, polityka» (Люблін, 2017); «Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження» (Київ, 2017); «Актуальні дослідження в соціальній сфері» (Одеса, 2017); IV-х Морозівських педагогічних читаннях (Київ, 2018); «Scientific development, advanced technologies, innovations» (Прага, 2019); *звітно-наукових конференціях* ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, 2013-2018) та Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ, 2016-2018).

Кандидатська дисертація на тему: «Педагогічні погляди і просвітницька діяльність Антона Крушельницького» зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки захищена автором у 2004 р. у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. Основні теоретичні і практичні результати здійсненого дослідження відображено у 47 наукових працях, з яких: 1 одноосібна монографія, 1 науково-методичний посібник, 26 наукових статей (15 – у наукових фахових виданнях України у галузі педагогіки, 11 – у зарубіжних наукових виданнях та виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз) та 19 публікацій у збірниках матеріалів і тез доповідей на міжнародних наукових конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається з анотацій (українською і англійською мовами), вступу, п'яти розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (680 найменувань), 12 таблиць, 6 діаграм, 8 рисунків. Загальний обсяг дисертації становить 506 сторінок, основний зміст дисертації викладено на 447 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання і методи дослідження, викладено концепцію дослідження, його методологічні й теоретичні засади, джерельну базу, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення, стан апробації та впровадження результатів наукового пошуку.

У першому розділі **«Теорія і практика освіти людей похилого віку в Сполучених Штатах Америки як науково-педагогічна проблема»** проаналізовано і систематизовано ідеї та досвід освіти людей похилого віку в науковій літературі, визначено філософсько-методологічні підходи до вивчення окресленої проблематики, здійснено історико-педагогічний аналіз розвитку освіти людей похилого віку у США, обґрунтовано поняттєво-категоріальний апарат дослідження.

З'ясовано, що освіта людей похилого віку – феномен відносно новий, але він відзначається швидким розвитком, особливо у розвинених країнах світу, в яких уже півстоліття спостерігається демографічне старіння суспільства. Освіта людей

похилого віку сформувалася на основі двох освітніх концепцій: освіти впродовж життя та освіти дорослих і є унікальним явищем з огляду на цільову групу, мету, форми і методи навчальної діяльності у похилому віці.

Актуалізовано, що програми освіти впродовж життя надають вагому підтримку для особистісного, інтелектуального й професійного розвитку старших людей, а також сприяють інтеграції людей похилого віку в суспільстві. Заклади вищої освіти розглядаються як ідеальні інституції, яким вдається забезпечувати соціально-освітню діяльність старших осіб, причому ефективною формою організації освітнього процесу є як відокремлена (сегрегаційна за віком), так і змішана форма навчання.

В науковій літературі, присвяченій проблемам освіти старших дорослих, особи похилого віку загалом трактуються як здібні учні (слухачі) з достатнім рівнем здатності та готовності до навчання. Особливий акцент робиться на можливостях долати труднощі, пов'язаних з віковими змінами, – когнітивними чи сенсорними, через участь людей похилого віку у навчальній діяльності.

Обґрунтовано, що доступна якісна освіта усіх громадян – запорука його розвитку і конкурентоздатності. Освічене суспільство спроможне забезпечити високі стандарти життя людей, соціальну стабільність і баланс. Створення освітнього середовища для усіх соціально-демографічних груп, зокрема для осіб похилого віку (старших дорослих), – одне з головних завдань «суспільства знань», яке стрімко розвивається у ХХІ ст. Це відкриває можливості людині до розширення та реалізації свого потенціалу впродовж життя в аспекті особистісного, професійного, культурного і соціального розвитку.

В основі філософії освіти людей похилого віку знаходимо ідеї *лібералізму*, зокрема у сенсі вільного та рівного доступу до освіти представників усіх вікових та соціальних груп; *гуманізму*, що визнають право кожного індивіда на вільний розвиток і вияв своїх здібностей, вважають людину у зрілому віці активним суб'єктом освітнього процесу; *біхевіоризму*, які доводять, що освітня діяльність дорослих / старших дорослих є механізмом їх поведінкових змін та активності; *конструктивізму*, згідно з якими індивід впродовж життя вибудовує власне розуміння дійсності. Відтак важливо створити відповідне освітнє середовище для здобуття знань і компетентностей відповідно до: а) теорії розвитку особистості, згідно з якою людина розвивається впродовж усього життя і має внутрішній мотив для самореалізації та суспільної інтеграції в похилому віці, а навчальна діяльність – один із способів особистісного розвитку; б) теорії навчання дорослих, зокрема андрагогіки, яка обґрунтовує принципи, форми і методи навчання дорослих і старших дорослих, беручи за основу досвід особистості (освітній, професійний, соціальний).

Філософсько-методологічні підходи, проаналізовані в дослідженні, знайшли відображення у розумінні освіти людей похилого віку, що превалює в американському освітньому дискурсі. Так, освіта людей похилого віку є організованим освітнім процесом, який дає можливість старшій дорослій людині набувати нових навичок, компетентностей або якостей; включає формальну, неформальну, інформальну освіту; може реалізовуватися як в інституційній, так і в неінституційній моделях; організовуватися різними провайдерами – громадою, університетами, бізнесом задля подальшого особистісного, професійного,

культурного розвитку, соціальної активності та суспільної інтеграції осіб похилого віку.

На підставі аналізу філософських, психологічних, соціальних та освітніх підходів і теорій щодо навчальної діяльності цієї вікової групи визначено, що люди похилого віку: 1) мають внутрішню мотивацію до навчальної активності, спираються на здобуті знання та досвід і пристосовують навчальну діяльність до своїх чітко визначених потреб; 2) проявляють автономність і самоврядування у навчанні, а роль викладача-ментора полягає у створенні відповідного освітнього середовища; 3) віддають перевагу проблемно-орієнтованому навчанню та значною мірою беруть відповідальність за організацію і здійснення освітнього процесу; 4) навчаються через залучення у практичну діяльність, вирішення конкретних завдань і проблем. Навчання осіб похилого віку є потенційно трансформаційним (як індивідуально, так і соціально).

Освіта людей похилого віку у США перебуває в постійному динамічному розвитку, що зумовлюється, з одного боку, зовнішніми чинниками, до яких належать соціально-економічні, демографічні, суспільно-політичні, соціокультурні та інші впливи, та внутрішніми – освітні потреби та інтереси старших осіб, а з іншого боку – потребою подолання суперечностей між: а) необхідністю і бажанням створювати умови для саморозвитку та самореалізації індивіда та невідповідністю ментального сприйняття людей похилого віку як повноцінного людського капіталу; б) національними підходами до освіти цієї вікової групи та глобалізаційними й інтеграційними процесами, формуванням світового освітнього простору. Визначальною у цьому процесі є тенденція розвитку освіти людей похилого віку в контексті концепцій успішного, активного і продуктивного довголіття, що спричинена соціально-економічною, демографічною, суспільно-політичною, соціокультурною, історичною особливістю розвитку американського суспільства. Це зумовлює формування такого феномена, як американська освіта людей похилого віку (старших дорослих), який ми розглядаємо як складне, багатофункціональне, соціокультурне та історично зумовлене явище, органічно пов'язане з різними сферами життя Сполучених Штатів – політикою, економікою, культурою, а також менталітетом.

З'ясовано, що важливість освіти осіб похилого віку полягає у тому, що вона: а) сприяє підтриманню їхньої незалежності та впевненості у собі і, таким чином, знижує зростаючі виклики, що покладаються на суспільні й приватні ресурси; б) є основним фактором, що дає змогу людям похилого віку долати численні побутові та психологічні проблеми у складному, змінному інформаційному суспільстві; в) посилює дійсний та потенційний внесок цієї вікової групи у розвиток суспільства; г) уможливорює налагодження балансу та взаєморозуміння між поколіннями, що є необхідною умовою співжиття та комунікації в сучасному світі конфліктів.

Поняттєво-категоріальний апарат дослідження вибудовувано за принципом його багатомірності з позицій філософії («якість життя у старості», «активне довголіття», «позитивне довголіття», «успішне старіння»), біології старіння (гетерохронність, гетеротопність, хронологічний, біологічний вік, фізіологічне, ретардоване старіння), соціокультурного аспекту старіння («постпенсійна фаза життя», «суспільна

інтеграція осіб похилого віку», «соціальне навантаження», «змішана схема життя»), демографії та соціології старіння («похилий вік», «молодші люди похилого віку», «старші люди похилого віку», «третій вік», «старші дорослі»), геронтопсихології («особистісний розвиток», «адаптація до старості», «адаптаційно-інтеграційні труднощі», «міжпоколіннева комунікація»), економіки («срібна / сива економіка», «продуктивне довголіття», «ресурсність старіння і старості») педагогічної геронтології / герогогіки («освіта осіб похилого віку», «герогогічний освітній процес»).

У другому розділі **«Теоретичні засади освітньої геронтології у цивілізаційному вимірі»** проаналізовано теоретичні концепції старіння і старості, які стали науковим підґрунтям формування освіти людей похилого віку, простежено етапи формування та розвитку ідей педагогіки старіння і старості, охарактеризовано соціально-педагогічний конструкт похилого віку.

Актуалізовано, що старість – своєрідний віковий і психологічний період життя людини, який характеризується значними фізіологічними, психічними та психологічними змінами організму. На підставі аналізу основних теорій старіння і старості, встановлено, що традиційно старіння сприймається як процес деградації і спаду життєвих функцій людини, однак все більше наукових досліджень доводять, що розвиток особистості відбувається і протягом цього періоду, зокрема завдяки активізації життя, активності людини і набуттю нових знань та умінь, що є необхідною умовою поліпшення якості її життя у постпенсійній фазі.

Визначено, що проблема старіння, старості та людей похилого віку (на рівні особистісному) в геронтологічній науці розглядається з таких перспектив:

- патології, що, відповідно до загальної інтерпретації, в основному прирівнює старіння з хворобами і пояснює поведінку у похилому віці як прояв фізичної або розумової деградації;
- відсторонення, яка обґрунтовує властивий природний рух людини, що досягла похилого віку, до звільнення (розумового і суспільного);
- активності, згідно з якою фізична та соціальна активність вважається корисною для людини похилого віку, а її нестача призводить до втрати адаптивної здатності індивіда;
- селективності, оптимізації і компенсації (Р. Baltes, М. Baltes), відповідно до якої поведінка розглядається як спосіб долати труднощі у похилому віці засобами селективності, оптимізації і компенсації;
- безперервності, яка припускає позитивне і природне прагнення людини похилого віку продовжувати стиль життя середнього віку;
- розвитку, згідно з якою позитивний розвиток особистості продовжується й у похилому віці.

Процес старіння зумовлений впливом багатьох взаємопов'язаних чинників: біологічних, психологічних і соціальних, а також фактора середовища, в якому живе людина. Акцентовано, що в геронтології сутність старіння традиційно ототожнюється зі спадом та деградацією і вважається цілеспрямованим процесом втрати адаптивної здатності організму. Психологи, зокрема представники біхевіоризму, заперечують цю позицію, натомість вважають старіння складовою

частиною загального процесу розвитку. Результати нашого дослідження науково обґрунтовують положення психологічних теорій старіння про те, що, по-перше, розумова активність сприяє збереженню і навіть розвитку інтелектуальних можливостей людини до пізньої старості (Р. Baltes, J. Birren, J. Horn, I. Karney); по-друге, в осіб похилого віку (порівняно з молодими людьми) зміни у здатності до навчання є незначними і стосуються радше сфери сприйняття, уваги, мотивації та фізіологічного стану організму; по-третє, у старших людей зростає потреба відчуття безпеки, що має значний вплив на якість їхнього життя і значною мірою реалізується через комунікацію та навчальну діяльність.

Актуалізовано, що основним соціальним чинником старіння є адаптаційно-інтеграційні труднощі, які виникають у людини з віком, і зниження здатності до багатоаспектного розвитку, що пришивидшує процес старіння не в хронологічному, а в психосоціальному сенсі. На підставі аналізу соціальних теорій старіння і старості, домінуючими соціальними факторами старіння визначаємо: а) суспільну ізоляцію та відсторонення людей похилого віку; б) зміну умов життя людини після виходу на пенсію, втрату звичних соціальних ролей, звуження кола спілкування (фактор середовища); в) погіршення фінансового чи матеріального становища старших; г) відсутність або недостатню розробленість соціальної політики щодо людей похилого віку; д) низький ступінь усвідомлення людиною неминучості старіння і старості та готовності до цієї фази життя.

Наголошено на положеннях соціальної теорії активності, яка, беручи до уваги взаємозалежність діяльності та почуття задоволення життям (суб'єктивне почуття благополуччя), обґрунтовує необхідність збереження активності людини до глибокої старості, що є умовою позитивного (благополучного, успішного) старіння. Результати досліджень у сфері соціальної геронтології підтверджують, що підтримання психічної та соціальної рівноваги у похилому віці здійснюється через трансформацію соціальних ролей, якщо в період старості у людини з'являються види діяльності, які заміщують її попередні соціальні ролі. У цьому сенсі освітня (навчальна) активність людей похилого віку виконує адаптивно-інтеграційну функцію і стає вагомим фактором суспільної акцептації осіб цієї вікової групи.

Основні положення теорій старіння і старості дають підстави розглядати осіб похилого віку з точки зору ресурсу і людського капіталу. Підхід до проблеми старіння і старості з перспективи ресурсу, який базується на ідеях теорій активності й ціложиттєвого розвитку особистості, дозволяє обґрунтувати необхідність освіти людей похилого віку і лежить в основі освітньої геронтології / герогогії.

Виявлено, що незважаючи на кілька очевидних теоретичних контрастів щодо визначення герогогії як наукової дисципліни, в сучасних теоретиків освітньої геронтології / герогогії існують певні спільні підходи до старіння і старості.

По-перше, *ідея щодо старіння як процесу, який триває упродовж всього життя*, відображена в багатьох галузях науки. Згідно з нею, старіння є поступовим життєвим процесом, розуміння якого відбувається через усвідомлення факторів, що попереджують старість. У педагогічній перспективі береться до уваги оцінка реального стану рівня розвитку людини і створених для неї умов життя в середовищі, а також проектування впливу (профілактичного, компенсаційного, терапевтичного)

на осіб у різному віці та на середовище, в якому вони живуть, з метою забезпечення задовільної якості життя, позитивного балансу життя в старості (детерміністичний підхід), або з метою створення оптимальних (внутрішніх і зовнішніх) умов розвитку до старості та у старості (гуманістичний підхід).

По-друге, *старіння як розвиток*. Такий підхід в освітній геронтології ґрунтується на теорії ціложиттєвого розвитку (Р. Baltes), який є багатовимірним і гнучким та включає фази досягнень (надбань) і втрат. Відповідно до цієї теорії, розвиток трактовано як складну взаємодію певних факторів: зовнішнього (соціального середовища), внутрішнього (біологічного) і синтезу біологічного та соціального. Ці фактори задають три його напрями: нормативний віковий, нормативний історичний і ненормативний розвиток життя. Нормативний віковий розвиток пов'язаний з переходом від одного етапу до іншого: в аспекті біологічного старіння та в аспекті соціального старіння (вплив виходу на пенсію на поведінку людини). Нормативний історичний розвиток відбувається в контексті тих глобальних соціально-історичних подій, які переживалися цілою віковою групою. Ненормативний життєвий розвиток зумовлений впливом подій, унікальних для життя конкретного індивіда. Ступінь впливу факторів відрізняється залежно від віку: у похилому віці великий вплив мають нормативні вікові чинники, а також накопичений ефект ненормативних особистих подій. Зазначена теорія дозволяє виокремити типове в розвитку всіх людей, загальне для конкретних поколінь і особливе в житті окремої особи.

По-третє, *взаємозв'язок середовища та індивіда*: дослідження середовища та місця особистості у ньому є ключовим для розуміння процесу старіння. В освітній геронтології це середовище поєднує, як правило, природний, соціальний і культурний аспекти. Ранні теорії, які пов'язували індивіда з оточенням, вказували на його влаштованість у середовищі. Сучасний підхід базується на взаємозв'язку індивіда й середовища і співпраці між ними. Звертається увага не тільки на формування людини середовищем, а й на те, як вона використовує зовнішні засоби для власного розвитку, тобто зв'язок розглядається як процес керований і взаємний.

Науково обґрунтовано, що традиційне розуміння старості як періоду життя людини після втрати репродуктивної функції і до смерті, що характеризується погіршенням здоров'я, зниженням фізичної, розумової та когнітивної здатності організму, в сучасних умовах не може вважатися коректним з кількох головних причин: по-перше, значним збільшенням кількості років, які людина проживає після середньостатистичного віку виходу на пенсію; по-друге, більш тривалим періодом фізичної, емоційної та когнітивної здатності осіб після 55-60 років; по-третє, демографічною ситуацією – стрімким старінням населення, особливо у розвинених суспільствах.

Встановлено, що основними тенденціями зміни суспільної парадигми старості, які спостерігаються в останні десятиліття XX – початку XXI ст., є: «омолодження» старості, що виражається, насамперед, у зміні підходу самих людей до свого віку та схильності до зарахування себе до групи осіб радше зрілого, а не похилого віку; зміна структури суспільства, що полягає в істотному збільшенні частки людей похилого віку відносно загальної чисельності населення; зниження професійної активності у

похилому віці; фемінізація старості; сингуляризація старості; краще матеріальне забезпечення людей похилого віку; еволюція поглядів на старість у суспільній перцепції – від негативних стереотипів до різного роду поглядів, залежно від віку і психофізичного стану осіб похилого віку.

Демографічні процеси, які відбуваються у світі впродовж останніх десятиліть, зумовили й трансформацію підходів до визначення вікової періодизації. Беручи до уваги різні підходи до вікової типології та періодизації в їх історичному розвитку, розглядаємо похилий вік як чергову (завершальну) фазу розвитку людини, яка в хронологічному й соціально-культурному контексті ототожнюється з поняттям «третього віку». Зважаючи на те, що в його основі лежить біологічний фактор, ми також акцентуємо на соціальній детермінації цього вікового періоду: по-перше, умови життя і середовище великою мірою визначають тривалість, характер та особливості похилого віку; по-друге, збільшення кількості так званих «додаткових» років у цьому періоді, поява вільного часу разом з кращим матеріальним та соціальним забезпеченням уможливорює подальший розвиток особистості, її реалізацію та самоактуалізацію через розширення соціально-психологічних ролей.

Як основну, приймаємо чотирьохвікову структуру вікової періодизації у концепції третього віку П. Ласлетта (P. Laslett), а *похилий вік трактуємо як час подальшого розвитку і самореалізації особистості*. У нашому дослідженні хронологічні рамки похилого віку визначаємо у межах 55 – ~80 років.

Високі якісні характеристики осіб похилого віку у США (здоров'я і довголіття, розвиток свідомості і потенційних здібностей до інтелектуальної діяльності, розширення духовних потреб), які уможливають їх подальший особистісний розвиток та самореалізацію, ефективну взаємодію з іншими поколіннями та участь в соціально-економічному й культурному житті суспільства, дають підстави розглядати цю вікову когорту з перспективи людського потенціалу і ресурсу суспільного розвитку.

У третьому розділі **«Передумови становлення і розвитку освіти людей похилого віку в Сполучених Штатах Америки (1950-2015 рр.)»** досліджено соціально-економічну детермінованість становлення освіти людей похилого віку у США; охарактеризовано особливості людей похилого віку як соціально-демографічної групи в структурі американського суспільства; визначено організаційно-педагогічні передумови розвитку освіти людей похилого віку у США; проаналізовано європейський досвід освіти людей похилого (третього) віку.

Обґрунтовано, що старіння населення – феномен сучасної цивілізації, невід'ємна складова суспільного поступу і його необхідно розглядати не тільки як демографічний факт, а як економічне, соціальне і культурне явище, що характеризується трьома головними наслідками: по-перше, є одним з найважливіших демографічних фактів ХХІ ст.: люди живуть довше, рівень народжуваності знижується, відповідно зростає частка осіб похилого віку в загальній структурі населення; по-друге, впливає на усі сфери суспільного життя, включаючи економіку, соціальне забезпечення, медичне обслуговування, освіту, соціально-культурну діяльність, сімейне життя; по-третє, означає зменшення відсотка дітей та молодих

людей, натомість відбувається відносне збільшення сегмента осіб старшого віку в демографічній структурі суспільства.

З'ясовано, що загальні процеси прискорення соціально-економічних змін (у глобальному та локальному аспектах) зумовлюють необхідність переосмислення ролі та значення освіти людей похилого віку як механізму розвитку і конкурентоспроможності сучасного суспільства, як важливої складової системи освіти, як ключової цінності суспільства знань, що забезпечує збагачення творчого потенціалу старшої дорослої людини впродовж життя на особистісному, культурному, професійному, соціальному і громадянському рівнях.

Демографічний фактор (суттєве зростання загальної тривалості життя, яке спостерігається з другої половини ХХ ст.) – важлива передумова становлення і розвитку освіти людей похилого віку в Сполучених Штатах, як і в більшості розвинених країн світу. Так звані «додаткові роки», які людина отримує після завершення професійної кар'єри, відкривають нові можливості для структурування вільного часу і формують нову культуру життя на пенсії на багатьох рівнях суспільства. Дозвілля, яке раніше могли дозволити собі лише представники аристократичного класу й заможна інтелігенція, поступово стає масовим феноменом серед старших людей у США. На зміну розуміння пенсії як припинення професійної діяльності, дистанціювання від суспільного життя, упадку сил, занепаду й апатії з'являється позитивний імідж постпенсійної фази – час активності, особистісного розвитку і самореалізації.

Виявлено, що американське суспільство у постіндустріальному періоді свого розвитку зіткнулося з двома основними соціальними викликами щодо старших дорослих: по-перше, зростаюча фрагментація робочих місць призвела до декваліфікації та необхідності спеціалізацій (знання і компетенції старших працівників застаріли або ж стали непотрібними через розвиток техніки й технологій); по-друге, у людей похилого віку з'явився надмір вільного часу внаслідок зростаючого безробіття й добровільного виходу на пенсію. Однак така ситуація найбільше спричинилася до розвитку освітніх програм для старших дорослих (як формальних, так і неформальних), оскільки необхідність перекваліфікації, набуття нових компетентностей чи фаху спонукала людей йти в коледж, а розширення вільного часу на пенсії створило можливість для його змістовного наповнення через культурну та освітню активність.

Встановлено, що у Сполучених Штатах загальний профіль людини похилого віку – це: а) одружений (можливо, повторно) чоловік з середнім рівнем матеріального і фінансового достатку, середньою професійною освітою, який проживає з подружжям окремо від інших родичів і продовжує професійну діяльність (з повною або частковою зайнятістю) приблизно до 63 років; б) жінка (переважно розлучена або вдова), з задовільним рівнем матеріального і фінансового забезпечення, середньою або вищою освітою, яка проживає одна або з родичами, продовжує професійну діяльність приблизно до 60 років. Визначення соціально-демографічного профілю людей похилого віку дозволяє створити оптимальну модель освіти представників цієї вікової групи з урахуванням їх соціальних, матеріальних, фізичних та інтелектуальних можливостей.

Демографічні та економічні реалії американського суспільства зумовили необхідність прийняття навчальними закладами нових ролей і завдань з метою відновлення людських ресурсів, що стало стратегічно важливо у фазу постіндустріальної економіки. Вагому частину діяльності у цьому напрямі реалізовує сфера вищої освіти через програми підвищення кваліфікації та професійної перепідготовки людей похилого віку (старших дорослих), тренінги з формування поведінки у життєвій ситуації, в якій людина опиняється в похилому віці чи після виходу на пенсію, а також через програми для особистісного розвитку. Змінюються ключові підходи до освіти у старіючому суспільстві: продукування та розподіл знання створює основу для економічного зростання. Американська індустрія знань зосередилася у трьох головних сегментах: а) у формальній освітній системі, найбільшому секторі сфери освітніх послуг; б) у паралельній (невиокремленій) системі навчання, яке спонсорується бізнесом і промисловістю; в) у неформальній але загальнопоширеній освіті, яка пов'язана із засобами комунікації та масової інформації, видавництвом, сферою культури і дозвілля. Кожен із зазначених сегментів у різний спосіб створює умови для навчання впродовж життя.

Акцентовано на зміні співвідношення вказаних секторів індустрії знань з етапами життєвого шляху людини: якщо в індустріальному суспільстві формальна освіта в основному забезпечувала потреби молодих людей і фактично утримувала монополію на використання часу особою на початку життєвого циклу, корпоративною перекваліфікацією були зайняті люди середнього віку, а старші отримували знання переважно із засобів масової інформації, то розвиток постіндустріальної економіки та інформаційного суспільства зумовив фундаментальні зміни в кореляції фаз життєвого циклу людини з сегментацією основних видів діяльності (освіта, робота, дозвілля), які втратили послідовність переходу відповідно до віку людини і фази життя та набули циклічної структури. Оскільки в інформаційну еру головним капіталом стали знання, то освіта як вид діяльності вимагала бути безперервним процесом. Зважаючи на ситуацію старіння американського суспільства, з другої половини ХХ ст. освіта стає можливою і необхідною діяльністю впродовж усього життя, зокрема й у похилому віці, причому доступною в усіх формах (формальній, неформальній та інформальній).

Мотивацією навчання американців похилого віку є не тільки прагнення подальшого особистісного розвитку і соціалізації, а й можливість продовження професійної кар'єри. Крім демографічної та соціальної ситуації (збільшення загальної тривалості життя, зростання чисельності осіб похилого віку, підвищення рівня соціальних стандартів, освіти, стану здоров'я і матеріального забезпечення), основними мотиваційними факторами участі американців похилого віку в освітніх програмах коледжів та університетів є прагнення до інтелектуального розвитку (стимулювання розумової активності), соціалізації та суспільної інтеграції, підвищення рівня професійної компетентності або здобуття нових знань.

Головними причинами, які зумовили розвиток освіти людей похилого віку у США, вважаємо: а) зростання рівня освіти серед дорослого населення (попередній рівень освіти людини є основним фактором, що зумовлює її подальший інтерес до навчання); б) популярність навчальних проєктів, ініційованих громадськістю, які

реалізовувалися за рамками формальної системи освіти; в) розвиток освітньо-пізнавальних можливостей через засоби масової інформації, культуру, мистецтво; г) швидкі темпи розвитку і зміни технологій, що вимагають постійного удосконалення загальних та професійних компетентностей людини для адаптації та конкурування на ринку праці; д) зміни в освітніх інституціях, які надали більшу підтримку нетрадиційній освіті, зокрема сприяли впровадженню нових навчальних програм для різних вікових груп та гнучкості організації навчального процесу.

Досліджено, що європейська модель освітнього середовища для осіб похилого віку – це Університет третього віку двох типів: а) *французька* (континентальна, інтегрована) *модель*, в якій Університет третього віку безпосередньо пов'язаний з місцевим вищим навчальним закладом, тобто входить в структурний підрозділ відділів «Освіта впродовж життя», «Неперервна освіта», «Освіта дорослих» («Lifelong Learning Institute», «Continuing Education», «Adult Education»). У такому середовищі молоді та старші люди можуть навчатися разом, що, відповідно, підтримує принцип міжпоколіннєвої комунікації; б) *британська* (сегрегаційна) *модель*, в якій навчання людей похилого віку відбувається окремо і передбачає функціонування Університету третього віку як самостійної організації. У першому випадку переважає формальне навчання, а друга модель побудована на принципах самоорганізації, самоосвіти і взаємодопомоги.

У четвертому розділі «**Організація та зміст освіти людей похилого віку в США (1962-2015 рр.)**» охарактеризовано підходи до освіти людей похилого віку в контексті наукового напрямку «позитивна геронтологія», проаналізовано моделі, особливості організації, зміст освітнього процесу і методи навчання осіб похилого віку у США; обґрунтовано періодизацію і тенденції розвитку освіти людей похилого віку в Сполучених Штатах у різні історичні періоди.

Актуалізовано, що успішне старіння безумовно пов'язане з якістю життя людини у похилому віці, яка є одним з головних чинників поступу суспільства. Важливість освіти в похилому віці обґрунтована результатами досліджень у сфері геронтології, які доводять позитивний вплив інтелектуального, емоційного і духовного розвитку на якість життя людини та на розширення її здатності бути корисною для суспільства. Навчальна діяльність – це, насамперед, спосіб затримати спад розумової функції, пам'яті та психічних розладів і, відповідно, – можливість суттєво поліпшити якість життя у пізньому віці.

Обґрунтовано *процес становлення і розвитку освіти людей похилого віку у США періоду 1962-2015 рр.* (рис. 1) як послідовну зміну організаційних форм відокремлених чи приєднаних інституцій, особливостей їхнього підпорядкування, фінансування, управлінських схем, розроблення та коригування змісту освітніх програм, залежно від соціально-економічного, суспільно-політичного розвитку країни, поступальної трансформації освітньої політики на загальнодержавному рівні (федеративної конституційної республіки) та на рівні адміністративно-політичних одиниць (штатів).

На основі аналізу становлення і розвитку освіти людей похилого віку у Сполучених Штатах розроблено періодизацію цього процесу та визначено такі його етапи: 1950-1961 рр. – *підготовчий інтегративно-просвітницький етап*, який

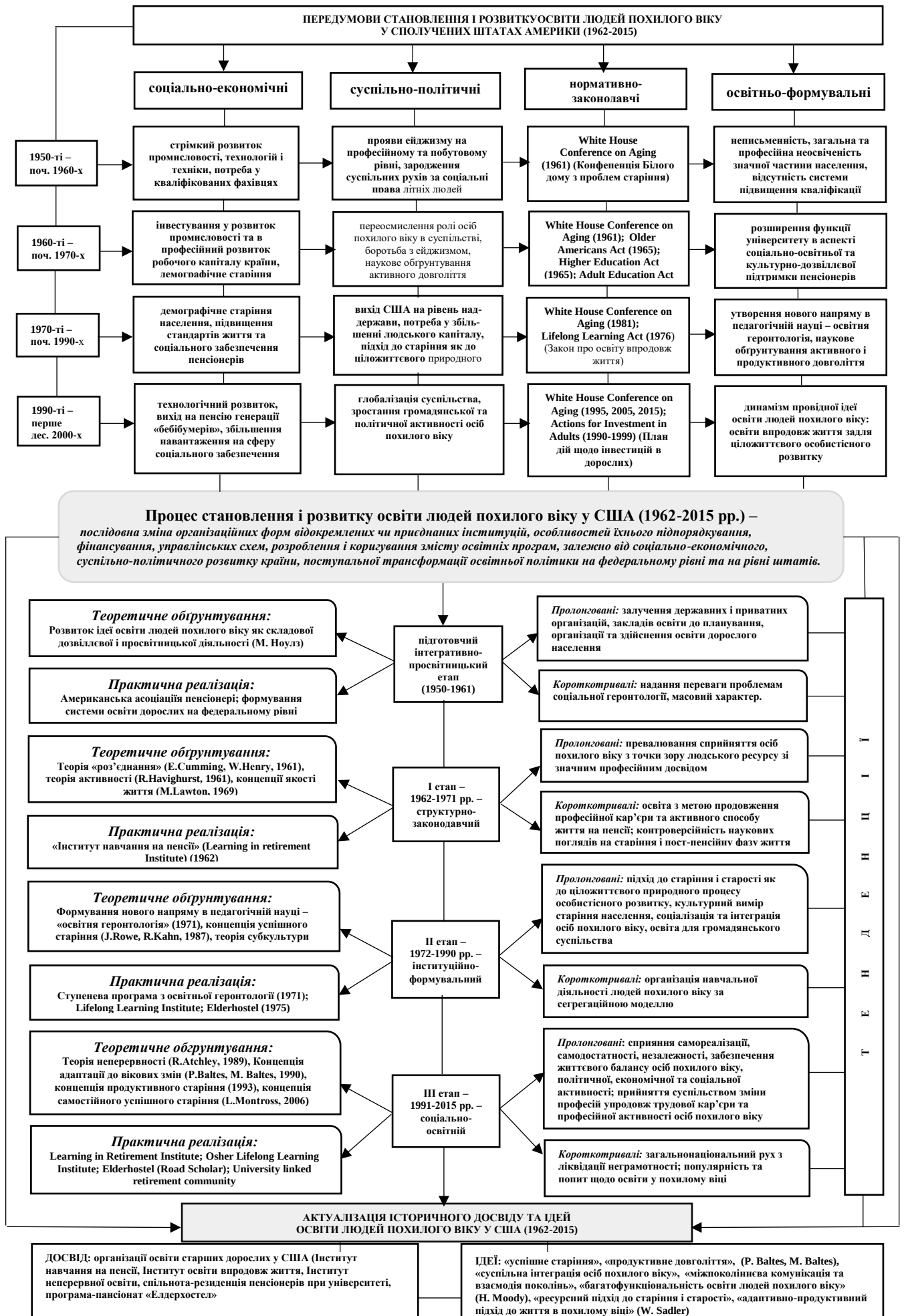

Рис. 1. Історико-системна схема розвитку освіти людей похилого віку у США (1962-2015 рр.)

виокремлюємо за межами хронологічних рамок дослідження, однак акцентуємо на його важливості у формуванні законодавчого і наукового підґрунтя для становлення освіти осіб похилого віку; I етап (1962-1971 рр.) – *структурно-законодавчий*; II етап (1972-1990 рр.) – *інституційно-формувальний*; III етап (1991-2015 рр.) – *соціально-освітній*.

Узагальнення і порівняння етапних тенденцій та особливостей дало можливість виділити серед них: а) *короткотривалі*: затримання реалізації урядових та програм щодо федеральних освіти людей похилого віку (1950-1961); скорочення державних видатків на освіту старших дорослих (1962-1971); поширення мережі закладів освіти для фахівців-пенсіонерів (1950-1961); зростання кількості автономних громадських інституцій для неформальної освіти пенсіонерів (1972-1990); б) *повторювані*: збільшення навчальних програм з подолання неписьменності (1950-1961, 1990-2015); активне залучення приватного сектора (бізнесу) та громад до забезпечення освіти людей похилого віку (зокрема, підвищення кваліфікації та перекваліфікації) і фінансування відповідних програм (1962-1971, 1972-1990); інвестування у програми навчання працівників старшого віку (1962-1971, 1990-2015); в) *продовжані* (властиві для етапів 1962-1971; 1972-1990; 1990-2015): поступове перенесення відповідальності щодо реалізації освітніх програм для старших дорослих на університет; розширення функцій закладів вищої освіти і кампусу у сфері соціальної та освітньої підтримки осіб похилого віку; розширення мережі інституцій освіти людей похилого віку; підтримка самоуправління в організації та здійсненні освітнього процесу для осіб похилого віку; комунікація і соціальна взаємодія поколінь.

Організація й утримання інституцій для освіти осіб похилого віку здійснюється переважно за рахунок коштів самих людей; частково такі програми фінансуються з державного бюджету та з фондів закладу вищої освіти. В основі діяльності усіх моделей освіти людей похилого віку лежить принцип самоуправління. Однак рівень самостійності в питаннях організації і проведення освітнього процесу залежить від ступеня афіліації спільноти пенсіонерів з закладом вищої освіти.

«Інститути освіти впродовж життя» та «Інститути навчання на пенсії» – основні моделі освіти людей похилого віку в Сполучених Штатах. Вони функціонують як окремі відділи в структурі університету, які працюють за принципом роботи факультету і пропонують старшим дорослим програми формального і неформального навчання. На основі аналізу діяльності інституційних моделей освіти осіб похилого віку в Сполучених Штатах виявлено, що їх об'єднує головна мета – подолання соціальної ізоляції літніх людей, їх суспільна інтеграція і трансформація у людський капітал країни. Спільноти-резиденції пенсіонерів – модель неформальної освіти старших людей, яка функціонує при закладах вищої освіти (у кампусі) і ставить за мету забезпечення високого рівня соціального добробуту осіб похилого віку, невід'ємною складовою якого є навчальна діяльність.

Відповідно, з приходом людей похилого віку в кампус, університети й коледжі розширюють свою інституційну місію та вирішують низку соціальних проблем, а саме: 1) на фоні загального падіння кількості вступників (традиційно молодого віку) у заклади вищої освіти значною мірою збільшується чисельність студентів за рахунок старших дорослих; 2) розширюється університетська спільнота через активне

залучення осіб похилого віку (які часто є колишніми випускниками або працівниками закладу) до різних видів діяльності і заходів університету чи коледжу; 3) поліпшується ресурсна база ЗВО: по-перше, формується спільнота-«банк» досвідчених, кваліфікованих, вмотивованих волонтерів з числа старших дорослих, які не тільки беруть участь в діяльності університету, але й стають джерелом досвіду для молодого покоління; по-друге, пенсіонери часто є меценатами університету чи коледжу, з яким мають зв'язки; 4) зростає взаєморозуміння та соціальна взаємодія поколінь, що сприяє подоланню ейджизму та суспільної ізоляції осіб похилого віку; 5) підвищується якість життя людей похилого віку, оскільки освітні програми, які пропонують заклади вищої освіти, створюють можливості інтелектуально-пізнавальної, творчої, професійної, волонтерської, дозвілєвої та інших видів активності, соціальної підтримки і суспільної інтеграції осіб похилого віку; 6) для країни розширюється можливість збереження людського капіталу, оскільки відповідні освітні програми дозволяють старшим дорослим здобувати нові знання і компетенції або перекваліфіковуватися та продовжувати професійну кар'єру.

Кожна зазначена вище модель освіти осіб похилого віку розглядає цю вікову групу з точки зору ресурсу, а постпенсійну фазу життєвого циклу людини – не як «кінець життя», а як період нових можливостей для особистісного розвитку.

Обґрунтовано, що створення і реалізація освітніх програм для старших дорослих є взаємовигідним процесом: люди отримують суттєву соціальну підтримку та умови для суспільної інтеграції, заклади вищої освіти у такий спосіб розширюють свою спільноту й джерело додаткового доходу, а держава утримує на відповідному рівні людський капітал, особливо в умовах демографічного старіння населення, зменшує навантаження на сферу соціального забезпечення, долає проблему суспільної ізоляції значної частини громадян, підтримує інтелектуальний рівень розвитку суспільства в умовах стрімкого технічного й технологічного прогресу. Оскільки люди похилого віку займають вагомий сегмент у демографічній структурі населення, їхня роль у виборі напряму розвитку суспільства стає більш значущою. Тому кожна із сформованих та діючих американських моделей освіти старших дорослих ставить за головну мету збереження і безперервний розвиток людського капіталу задля подальшого суспільного поступу. Освітні програми для старших дорослих ґрунтуються на сприйнятті потенціалу цієї вікової групи для обміну досвідом, волонтерської роботи, трудової діяльності. Їхня головна мета – досягнення високих соціальних показників цієї вікової когорти: суспільної адаптації та інтеграції; політичної, економічної, технологічної та культурної обізнаності; незалежності у прийнятті рішень та автономної життєдіяльності, зниження залежності від соціального забезпечення.

Актуалізовано, що зміст освіти для людей похилого віку ґрунтується на ліберальній освітній політиці, яка, своєю чергою, – на ліберальній ідеології, що розглядає освіту як спосіб поліпшення життя. Зміст освіти для осіб похилого віку у США формується на основі переконання, що освічене суспільство сприяє підвищенню якості та стандартів життя громадян, соціальної стабільності та економічного балансу країни. Крім можливостей професійного і кар'єрного розвитку,

пріоритетом для старших дорослих є загальна освіта, яка заохочує суспільно активну поведінку, формує вміння приймати рішення в умовах постпенсійної фази життя.

Зміст освітніх програм акцентує на розвивальній складовій освітнього процесу, який охоплює фізичну, розумову, соціальну, туристичну активність людей похилого віку. Основними методами навчання старших дорослих в Інститутах освіти впродовж життя та в Інститутах навчання на пенсії є лекції, семінари з дискусією і практичні заняття («hands on»). Оскільки більшість курсів проводять самі слухачі-фахівці у відповідній галузі, то поширеним методом навчання є лекція / модифікована лекція, семінар, практичне заняття.

На підставі аналізу організації та змісту освіти для осіб похилого віку у закладах вищої освіти США конкретизовано принципи провадження освітнього процесу для людей похилого віку: а) урахування можливостей (фізичних, психологічних, когнітивних, розумових) та освітніх потреб людей похилого віку; б) створення умов для міжпоколіннєвої комунікації та навчальної взаємодії учасників освітнього процесу; в) забезпечення академічної свободи слухачів (вибір ними навчальних курсів, формування змісту освіти, проведення занять, складання програм та культурних заходів та встановлення правил співробітництва); г) опертя на раніше здобуті знання і компетентності та попередній досвід (професійний, соціальний) осіб похилого віку при плануванні й проведенні навчальної діяльності; д) контекстність навчання, невідкладне застосування нових компетентностей у практичній діяльності.

У п'ятому розділі **«Перспективи впровадження американського досвіду освіти людей похилого віку в умовах освітньо-інтеграційних процесів України»** виявлено основні суперечності та окреслено можливості творчого використання конструктивного американського досвіду в умовах реформування освіти в Україні, аргументовано доцільність створення інституційної моделі освіти людей похилого віку в соціально-економічних, демографічних і культурних реаліях розвитку українського суспільства; представлено проект положення про підрозділ (інститут / факультет) і проект типової освітньої програми інституту освіти людей похилого (третього) віку.

Обґрунтовано, що збереження негативних демографічних тенденцій в Україні потребує послідовного втілення ефективної соціальної політики, головною метою якої має бути досягнення «балансу населення», поєднання демографічних чинників стосовно людського капіталу. Сучасна модель соціальної політики повинна зосереджуватися на реалізації збалансованого розвитку населення. Тобто для забезпечення найкращої якості життя усіх громадян необхідно брати до уваги усі людські ресурси. Отже, важливо, щоб люди похилого віку стали активною частиною людського капіталу, а це можливо тільки за умов забезпечення їх соціальної адаптації та реадaptaції, особистісного розвитку і самореалізації. Крім того, необхідно взяти до уваги, що люди похилого віку часто є активними учасниками формування інститутів представницької демократії (виборів, референдумів) та інших форм безпосередньої демократії. Оскільки ця вікова група становить значний сегмент населення України, то від їхньої освіченості та орієнтування в суспільно-політичних, соціально-економічних і культурних явищах залежить траєкторія і швидкість державотворчих процесів.

Акцентовано, що основне завдання освіти людей похилого віку в Україні – підтримання активного довголіття, що, своєю чергою, зменшить навантаження на систему соціального забезпечення й охорони здоров'я, а відтак – сприятиме економічному добробуту країни. В умовах стрімкого старіння суспільства потреба переосмислення ролі освіти людей похилого віку для реалізації концепції активного і позитивного довголіття стає однією з нагальних у соціальній та освітній політиці України. Навчання у похилому віці – це ще й спосіб досягти освітніх цілей, які людині важко реалізувати на більш ранніх етапах життєвого шляху через зайнятість в інших сферах діяльності та виконання відповідальних соціальних ролей.

На основі аналізу діяльності інституцій освіти людей похилого віку у США («Institute for Learning in Retirement», «Lifelong Learning Institute», «Osher Lifelong Learning Institute»), які діють як структурні підрозділи закладів вищої освіти, розроблено *«Положення про Інститут освіти людей третього віку»*, яке регламентує загальні юридичні, економічні та управлінські засади функціонування Інституту освіти людей третього віку як інституційної моделі неформальної освіти, запозичену з американського соціального, наукового і практичного освітнього досвіду, та адаптовану до законодавства, організації і провадження освітньої діяльності в університетах України.

Такі перспективи спонукають до розширення функцій університету, оскільки освіта перестає бути прерогативою молоді. Для закладів вищої освіти відкриваються нові можливості щодо залучення осіб похилого (третього) віку в академічне середовище і, відповідно, постає питання створення освітніх програм (як загальнокультурного, так і професійного спрямування) для цієї вікової і соціальної групи.

На основі аналізу змісту освіти людей похилого віку у США розроблено *проект освітньої програми* для «Інститутів освіти людей третього віку». Обґрунтовано, що зміст освіти для осіб похилого віку спрямований на сприяння суспільній інтеграції, пристосування до соціальних, технологічних, економічних та культурних змін, забезпечення автономної життєдіяльності людей у постпенсійній фазі життя. Зміст освіти складають курси, тренінги і практичні заняття, які підтримують інтелектуальну, психічну, соціальну й фізичну активність людини, поєднують навчання, фізичну і волонтерську діяльність та дозвілля.

Особливостями освітньої програми Інститутів освіти людей третього віку є: а) опертя на здобуті знання і компетентності слухачів; б) використання їхнього попереднього (життєвого, професійного, соціального) досвіду; в) широкий спектр курсів фундаментального, соціально-економічного, природничо-наукового, психолого-педагогічного, здоров'язбережувального і мистецького циклів; г) поєднання навчання, здоров'язбережувальних тренінгових технологій та дозвілля (туризму); д) академічна свобода учасників освітнього процесу (можливість вибору курсів, форм і методів навчання, залучення слухачів до планування і розроблення освітньої програми та ін.).

Обґрунтовано, що неформальна освіта людей похилого віку є важливим механізмом формування демократичної громадянськості, який дає можливість створювати умови як для особистісного розвитку старшої дорослої людини, так і для

формування вміння обстоювати громадянську позицію, співпрацювати з іншими людьми, брати активну участь у справах спільноти. У цьому контексті Інститути освіти людей похилого (третього) віку є унікальними. Їхня місія – забезпечення умов для адаптації людини похилого віку та її залучення до активної участі в суспільних процесах, підтримання рівності, прав і свобод усіх людей, діалогу поколінь з метою створення справедливого суспільства.

Перспективи розвитку освіти осіб похилого віку співвідносяться зі шляхами вирішення загальних суперечностей, пов'язаних із зовнішнім впливом на розвиток освіти взагалі та освіти людей похилого віку зокрема, насамперед – політичних, економічних, демографічних, соціальних і культурних чинників та конкретних суперечностей, які притаманні українській освіті (відходом від традиційної моделі навчання, реформуванням системи неперервної освіти, розширенням функцій університету, залученням до освітньої діяльності представників усіх вікових груп на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії).

ВИСНОВКИ

У дослідженні вирішено наукову проблему обґрунтування процесу розвитку організації та змісту освіти людей похилого віку у Сполучених Штатах Америки (1962-2015), узагальнення, трансформації, моделювання і творчого застосування конструктивного американського досвіду для розвитку освітньої геронтології в системі неперервної освіти України.

1. На основі співставлення змісту дотичних досліджуваних проблемі освіти людей похилого віку наукових видань, з опертям на освітньо-законодавчу базу Сполучених Штатів Америки (Lifelong Learning Act (Закон про неперервну освіту), 1976; Higher Education Opportunity Act (Закон про можливості у вищій освіті), 2008; Actions for Investment in Adults (План дій щодо інвестицій у дорослих), 1990-1999; Higher Education Act (Закон про вищу освіту), 1965, зі змінами 2008); країн Європейського Союзу (European Commission's Lifelong Learning Programme (Програма Європейського Союзу «Освіта впродовж життя», 2007-2013; Стратегія ЮНЕСКО «Освіта для всіх», 2000-2015 і України (Стратегія сталого розвитку «Україна-2020», 2015) *вибудовано багатомірний поняттєво-категоріальний апарат дослідження з позицій: філософії старіння («якість життя у старості», «активне довголіття», «позитивне довголіття», «успішне старіння») (В. Андрущенко, В. Олійник, D. Garwin, E. Midwinter, W. Sadler); біології старіння (гетерохронність, гетеротопність, фізіологічне, ретардоване старіння) (В. Горєв, І. Мечніков, В. Фролькіс), соціології старіння («постпенсійна фаза життя», «суспільна інтеграція осіб похилого віку», «соціальне навантаження», «змішана схема життя») (В. Чайковська, Д. Чеботарьов, M. Formosa, P. Laslett, R. Swindell), демографії і соціології старіння («коефіцієнт демографічної залежності», «похилий вік», «третій вік», «старші дорослі») (В. Альперович, D. Bromley, B. Neugarten, E. Midwinter), геронтопсихології («адаптація до старості», «адаптаційно-інтеграційні труднощі», «міжпоколіннєва комунікація») (О. Краснова, А. Лідерс, P. Baltes, E. Schneider, W. Withnal), економіки старіння / промислової геронтології («срібна / сива економіка», «продуктивне довголіття», «ресурсність старіння і старості»)*

(С. Кузнець, Е. Лібанова, М. Gendell, Е. Gonsales, N. Morrow-Howell); освітньої геронтології / герогогіки («освіта осіб похилого віку», «герогогічний освітній процес») (Н. Дем'яненко, Л. Лук'янова, О. Огієнко, F. Glendenning, P. Jarvis, D. Peterson).

Герогогічні поняття трактовано: 1) в загальному розвитку освітньої діяльності особистості («освіта впродовж життя», «неперервність та багатофункціональність освіти», «формальна освіта», «неформальна освіта», «інформальна освіта») та 2) у конкретно-цільовому розвитку освіти людей похилого віку («освітня геронтологія», «герогогічна технологія», «вікова аудиторія», «освітньо-компенсаторно-розвивальний процес»).

Класифіковано підходи до інтегрованого змісту поняття «освіта людей похилого віку» на 5-ти рівнях (соціокультурному, соціально-психологічному, соціально-економічному, інституційному, особистісно-значущому), що дало можливість визначити *«освіту американців похилого віку»* як соціокультурний феномен, багатофункціональну, відкриту, нелінійну, складну, адаптивну систему у взаємозв'язку та взаємодії елементів, здатну до самоорганізації і саморозвитку в умовах швидких економіко-технологічних та соціокультурних перетворень глобалізованого світу.

Поняття: «люди похилого віку», «старші дорослі» («older adults» – амер.), «люди третього віку» вживано у дослідженні як синонімічні, їх трактовано з опертям на основні положення теорії геротрансценденції (L. Tornstam, 1989, США), за якою старіння людини включає потенціал для розвитку та формування нового погляду на життя.

2. Досліджено *передумови* становлення і розвитку освіти людей похилого віку у Сполучених Штатах Америки від 50-х рр. ХХ ст., які диференційовано за хронологією активності *соціально-економічних, суспільно-політичних перетворень, зміною освітньо-формувань особливостей: 1950-ті – початок 1960-х рр.: соціально-економічні:* стрімкий розвиток промисловості, інфраструктури, технологій і техніки, інвестування у розвиток науки та промисловості, потреба у кваліфікованих фахівцях та підвищенні загальної освіченості людей, поступове зростання чисельності населення похилого віку; *суспільно-політичні:* прояви ейджизму на професійному та побутовому рівні, зародження культурно-просвітницьких товариств, об'єднань (асоціацій) пенсіонерів, суспільних рухів за соціальні права та можливості літніх людей; *освітньо-формувальні:* неписьменність, загальна та професійна неосвіченість значної частини населення, відсутність системи підвищення професійної кваліфікації та програм розвитку людського капіталу; *1960-ті – початок 1970-х рр.: соціально-економічні:* інвестування у розвиток промисловості та в професійний розвиток робочого капіталу країни, демографічне старіння населення США, закріплення прав людей похилого віку на законодавчому рівні, створення урядових програм соціальної підтримки старших дорослих; *суспільно-політичні:* переосмислення ролі осіб похилого віку в суспільстві, боротьба з ейджизмом, наукове обґрунтування активного довголіття та усвідомлення необхідності освіти для усіх вікових груп населення, соціалізація та суспільна інтеграція людей похилого віку; *освітньо-формувальні:* збільшення можливостей для

освіти старших дорослих, розширення функції університету в аспекті соціально-освітньої та культурно-дозвілєвої підтримки пенсіонерів, створення інституційної моделі неформальної освіти пенсіонерів та мережі закладів і освітніх програм для осіб похилого віку; *1970-ті – початок 1990-х рр.: соціально-економічні*: стрімкий розвиток науки, технологій та промисловості, поглиблення процесів демографічного постаріння населення, підвищення стандартів життя та соціального забезпечення пенсіонерів, поліпшення їх матеріального стану та здоров'я, збільшення частки працюючих пенсіонерів у робочому капіталі країни, інвестування (державне і приватне) у підвищення кваліфікації дорослих і старших дорослих з метою їх подальшого залучення до професійної діяльності; *суспільно-політичні*: вихід США на рівень наддержави, потреба у збільшенні людського потенціалу та підвищенні його якості, формування і розвиток нового підходу до старіння і старості як ціложиттєвого природного процесу розвитку, культурний вимір старіння населення, соціалізація та інтеграція осіб похилого віку; *освітньо-формувальні*: утворення нового напрямку в педагогічній науці – освітня геронтологія, наукове обґрунтування активного і продуктивного довголіття, освітніх прагнень, потреб і можливостей людей похилого віку, розвиток концепції успішного старіння, стабілізація соціально-освітньої функції університету щодо освіти пенсіонерів, активна реалізація інституційної моделі неформальної освіти пенсіонерів, розширення мережі закладів та різновидів освітніх програм для осіб похилого віку; *1990-ті – перше десятиліття 2000-х рр.: соціально-економічні*: підвищення темпів розвитку науки, технологій, промисловості, економіки, матеріальних та побутових стандартів життя осіб похилого віку, стрімке демографічне старіння населення США, вихід на пенсію генерації «бебібумерів», збільшення навантаження на сферу соціального забезпечення, зменшення програм соціальної підтримки, суттєве зростання рівня освіти, кваліфікації, економічної та соціальної активності людей похилого віку; *суспільно-політичні*: глобалізація суспільства, зростання громадянської та політичної активності осіб похилого віку, поступовий перехід людей похилого віку до вагомого сегмента споживачів матеріальних, культурних та освітніх послуг, формування і розвиток «суспільства знань», популяризація ідеї комунікації поколінь; *освітньо-формувальні*: динамізм провідної ідеї освіти людей похилого віку – від навчання як складової дозвілля та просвітництва до освіти впродовж життя задля ціложиттєвого особистісного розвитку, активного і продуктивного довголіття, урізноманітнення на тлі розширення мережі закладів, форм і програм освіти людей похилого віку, афіліація із закладами вищої освіти США, посилення самоорганізації людей похилого віку у освітній діяльності.

3. Відстежено розвиток *соціально-демографічної групи «американці похилого віку»* (чоловіків і жінок) у період 1962-2015 рр. Здійснено *психолого-педагогічну характеристику* цієї групи – визначено фізіологічні, психологічні та педагогічні особливості людей похилого віку у здатності до навчальної діяльності: індивідуальність процесу старіння (D. Bromley), замінюваність інволюційних психоемоційних зрушень (G. Labouvie-Vief), «компенсаційний» тип психічного функціонування, новий досвід через освітню активність (P. Baltes, M. Baltes), інтеграція старіння в структуру розвитку особистості (F. Blanchard). Відповідно

розкрито науково-теоретичні напрями: «позитивний трансфер» (S. Klonowicz), «резерв розумової активності» (P. Baltes), «збереження й розвиток інтелектуальних можливостей» (I. Karney, N. Coni, W. Davison). Констатовано, що зміни в здатності до навчання у третьому віці є незначними, а відмінність між процесом учіння молодих людей і людей похилого віку знаходиться радше у сфері сприйняття, уваги, мотивації та фізіологічному стані організму, аніж власне у змінах самої здатності навчатися (J. Birren), інволюційні когнітивні зміни компенсуються досвідом (освітнім, професійним, соціальним) (M. Thomas, C. Kaufmann).

4. Здійснено *проблемно-диференційований аналіз теорій старіння і старості* у країнах Європейського Союзу, США і Україні, що дало можливість виділити серед них спільноспрямовані (за класифікаціями): а) біологічні теорії старіння: біоморфозна (Німеччина – M. Burger, 1960), адаптаційно-регуляторна, вітаукт (Україна – В. Фролькіс, 1968), кумуляції стресів (Канада – H. Selye, 1978), балансова (Україна – В. Войтенко, 1984), еволюційна (США – S. Austad, 2004); б) психологічні теорії старіння: інтелектуального розвитку як ціложиттєвого процесу (США – R. Havighurst, 1972; G. Labouvie-Vief, 1982), селективної оптимізації і компенсації (Німеччина – P. Baltes, M. Baltes, 1980; США – F. Blanchard, A. Kalinauskas, 2001), динамічної інтеграції (США – G. Labouvie-Vief, 2003), когнітивної гнучкості (США – S. Willis, K. Schaie, M. Martin, 2009); в) соціальні теорії старіння: активності (Німеччина – Ch. Bühler, 1961; США – R. Havighurst, 1963; Канада – H. Selye, 1978), роз'єднання (США – E. Cumming, W. Henry, 1961, A. Hochschild, 1973, B. Neugarten, 1974), субкультури (США – A. Rose, 1965), успішного старіння (США – R. Havighurst, 1961; J. Rowe, R. Kahn, 1997), боротьби за збереження середнього віку (Німеччина (боннська школа) – H. Thomae, 1972); г) педагогічні (герогогічні) теорії старіння і старості: уповільнення процесів біологічного і психічного старіння завдяки підтриманню розумової активності (Польща – A. Kamiński, 1982; США – M. Lawton, 1990; Велика Британія – N. Longworth, K. Davies, 1996).

Виявлено і досліджено *зв'язки практично реалізованих моделей освіти людей похилого віку*: 1) у *Сполучених Штатах Америки*: Інститут навчання на пенсії, Інститут освіти впродовж життя, Інститут неперервної освіти, Спільнота-резиденція пенсіонерів при університеті, програма-пансіонат «Elderhostel» («Road Scholar» з 2010 р.), Коледж старших дорослих, курси з подолання неписьменності, освітні програми при геріатричних пансіонатах та релігійних організаціях; 2) у *країнах Європи*: Університет третього віку як структурна одиниця ЗВО – (Франція, Велика Британія, Австрія, Німеччина, Фінляндія та ін.); як соціально-освітня послуга – (Польща, Словаччина, Чехія, Німеччина, Україна); самостійні заклади – Інститут неперервної освіти, «клуб сеньйора» (Італія, Греція, Мальта), «народні школи» (Німеччина, Австрія, Скандинавські країни); 3) *єдині програми Європейського Союзу*: «Grundtvig» (спеціальні курси для адаптації і підтримки у період виходу на пенсію), «Leonardo da Vinci» (навчальні курси і тренінги для працівників старшого віку – «активне старіння у сфері зайнятості»).

Встановлено: 1) найпоширенішою формою освіти людей похилого віку у Західній Європі є Університет третього віку (УТВ) за двома класичними моделями: а) *французькою* (м. Тулуза, Франція, 1973) – факультети чи відділи при університетах

з широким залученням університетських викладачів до освітнього процесу; б) *англосаксонською* (британською) (м. Кембридж, Велика Британія, 1981) – відокремлена організація на основах взаємодопомоги, волонтаризму, не розділяє учасників на слухачів і викладачів; 2) *північно-американська модель* (Інститут навчання на пенсії, Інститут освіти впродовж життя) створена на засадах інтегрування обох європейських моделей. Для неї характерні: афіліація до університету, широке залучення до планування програм і проведення освітніх курсів слухачів, викладачів, різноманітних фахівців та студентів, поєднання навчання, дозвілля й туризму, волонтерської роботи.

5. Обґрунтовано *процес* становлення і розвитку освіти людей похилого віку у США періоду 1962-2015 рр. як послідовну зміну організаційних форм відокремлених чи приєднаних інституцій, особливостей їхнього підпорядкування, фінансування, управлінських схем, розроблення та коригування змісту освітніх програм, залежно від соціально-економічного, суспільно-політичного розвитку країни, поступальної трансформації освітньої політики на загальнодержавному рівні (федеративної конституційної республіки) та на рівні адміністративно-політичних одиниць (штатів).

Розроблено періодизацію обґрунтованого процесу: I етап – 1962-1971 рр. – *структурно-законодавчий*; II етап – 1972-1990 рр. – *інституційно-формувальний*; III етап – 1991-2015 рр. – *соціально-освітній*. Додатково виділено і проаналізовано *підготовчий інтегративно-просвітницький* етап – 1950-1961 рр., який, хоча й не входить у хронологічні рамки дослідження, але є суттєвим у поступальному розвитку системи освіти людей похилого віку та впливовим щодо сучасних тенденцій її функціонування у США.

Серед *критеріальних характеристик* визначеної періодизації враховано: особливості США як федеративної конституційної республіки (50 штатів і 1 федеральний (столичний) округ) та розподіл владних повноважень між федеральним урядом та управлінням штатів, етнічну мультикультурність країни, високі показники соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку, зростання життєвого рівня населення, демографічні процеси прискореного постаріння суспільства, збільшення чисельності й значення старших американців в структурі й розвитку суспільства, пріоритетність освіти для різновікових груп, розширення мережі й функцій закладів вищої освіти та узгодженість їх діяльності з освітньо-розвивальними потребами людей похилого віку, формування гнучкого змісту освітніх програм, поєднання державного і приватного фінансування освітніх послуг для старших дорослих.

6. Досліджено зміст, виявлено *провідні тенденції та особливості* теоретичного вмотивування і практичної реалізації освіти американців похилого віку, відповідно до виділених хронологічних етапів: *підготовчого інтегративно-просвітницького* (1950-1961): *на теоретичному рівні*: розвиток ідеї освіти людей похилого віку як складової дозвілєвої і просвітницької діяльності (С. Houle, 1961); актуалізація питання освіти на пенсії, її соціального контексту; *на загальнодержавному практико орієнтованому рівні*: створення відділу освіти дорослих у Департаменті освіти США, «Американської асоціації пенсіонерів» (1958), державні інвестиції в освіту дорослих, програми розвитку робочої сили та професійної підготовки, програми з ліквідації

неписьменності та формування базових умінь і навичок. *Тенденції і особливості*: масовий характер, залучення державних і приватних організацій, закладів освіти до планування, організації та здійснення освіти дорослого населення США, надання переваги проблемам соціальної геронтології, введення до наукового обігу терміну «соціальна геронтологія» (K. Tibbits, 1954), несформованість змісту освіти дорослих; *структурно-законодавчого* (1962-1971): *на теоретичному рівні*: теорія «роз'єднання» (E. Cumming, W. Henry, 1961), активності (R. Havighurst, 1961; D. Bromley, 1966), концепція якості життя (M. Lawton, 1969). Урядові програми підтримки старших громадян щодо незалежної життєдіяльності, розширення можливостей для освіти людей похилого віку. Виникнення нового предмета досліджень – «старший дорослий»; *на законодавчому рівні*: Перша Федеральна Конференція Білого Дому з проблем старіння (White House Conference on Aging), 1961; Закон про економічні можливості (Economic Opportunity Act), 1964; Закон про американців похилого віку (Older Americans Act), 1965; Закон про освіту дорослих (Adult Education Act), 1966; *на практичному рівні*: створення першої інституційної моделі неформальної освіти людей похилого віку – «Інституту навчання на пенсії» (Institute for Learning in Retirement), 1962; заснування Адміністрації з проблем старіння та Національного Інституту старіння (National Institute on Aging), 1968; виникнення нових закладів освіти для людей похилого віку (клубів сеньйора, коледжів для старших дорослих, спільнот при бібліотеках). *Тенденції і особливості*: трансформація головної мети освіти людей похилого віку від просвітництва (елементарна грамотність) до освіти з метою продовження професійної кар'єри та активного способу життя на пенсії; контрверсійність наукових поглядів на старіння, пост-пенсійну фазу життя, активність осіб похилого віку, явище ейджизму (P. Butler), превалювання сприйняття осіб похилого віку з точки зору людського ресурсу зі значним професійним досвідом; *інституційно-формульованого* (1972-1990): *на теоретичному рівні*: концепція якості життя (M. Lawton, 1969), концепція активного довголіття, успішного старіння (J. Rowe, R. Kahn, 1987), теорія субкультури (M. Rose, 1989), формування нового напрямку в педагогічній науці – «освітня геронтологія», вивчення мотивації навчальної діяльності осіб похилого віку, впливу освітньої активності на якість життя. Впровадження терміну «освітня геронтологія», формування нової галузі наук про освіту – педагогіки старіння і старості (W. Bachmann, D. Battersby, K. Cross, D. Fisher, 1981), концептуалізація освітньої геронтології (D. Peterson, 1976), наукове обґрунтування освітніх прагнень і потреб людей похилого віку; *на законодавчому рівні*: Федеральна Конференція Білого дому з проблем старіння (1971), Lifelong Learning Act (Закон про неперервну освіту), 1976 і гарантування безоплатної вищої освіти особам віком 55+ за загальними освітніми програмами; *на практичному рівні*: підготовка фахівців-герогогів, створення програм і навчальних матеріалів для освіти осіб похилого віку, індивідуалізація навчальної діяльності. Розширення мережі існуючих закладів, відкриття першої ступеневої програми з освітньої геронтології (1971). Створення і поширення нових освітніх інститутів для старших американців (Lifelong Learning Institute, Elderhostel, 1975). *Тенденції і особливості*: формування і розвиток нового підходу до старіння і старості як ціложиттєвого природного процесу особистісного розвитку (M. Cameron,

P. Treybig, R. Bennett, W. Cole, D. Harris), культурний вимір старіння населення, соціалізація та інтеграція осіб похилого віку, взаємодія з суспільством, компенсаторно-адаптивна функція навчання, організація навчальної діяльності людей похилого віку за сегрегаційною моделлю, освітня діяльність осіб похилого віку як фактор соціалізації та суспільної інтеграції; *соціально-освітнього* (1990-2015): *на теоретичному рівні*: теорія неперервності (Continuity Theory) (R. Atchley, 1989), концепції: адаптації до вікових змін (Adapting to age-related change) (P. Baltes, M. Baltes, 1990), продуктивного старіння (1993), самостійного успішного старіння (Self-related successful ageing) (L. Montross, 2006). Старість як фаза життя з особливим потенціалом; новий статус освіти осіб похилого віку як соціального інституту суспільства; люди похилого віку з перспективи повноцінного людського капіталу. Становлення освітньої геронтології у взаємозв'язку з концепцією освіти впродовж життя, дослідження оптимального освітнього середовища для освіти людей похилого віку. Наукове доведення позитивного впливу навчальної активності осіб похилого віку на здоров'я (фізичне, психічне, ментальне) та якість життя; *на законодавчому рівні*: Закон про національну грамотність (The National Literacy Act), 1991; План дій щодо інвестицій у дорослих (Actions for Investment in Adults), 1990-1999; Закон про інвестиції в робочу силу. Пункт II. Закон про освіту дорослих та сімейну грамотність (The workforce investment Act. Title II. Adult Education and Family Literacy Act), 1998-2000; Інвестиції та цілі на майбутнє (Investment and Goals for the Future), 2000-2013; Ініціативи Президента до 2020 року в галузі освіти (President's 2020 Goal for Education). Децентралізація, зниження ролі держави та посилення університетської місії у забезпеченні освіти для осіб похилого віку; *на практичному рівні*: створення офіційних навчальних курсів, ступеневих програм, розширення мережі інституційних моделей освіти людей похилого віку (Інститути освіти на пенсії, Інститути освіти впродовж життя), інтенсивний розвиток мережі закладів освіти осіб похилого віку (Elderhostel (Road Scholar)), спільноти-резиденції пенсіонерів при університетах, «аудиторія без стін». Об'єднання зусиль закладів освіти, державних і приватних організацій, бізнесу для розширення освітніх можливостей старших дорослих; створення умов (фінансування, організація, пропагування) для продовження професійної кар'єри людей похилого віку. *Тенденції і особливості*: сприйняття освіти як невід'ємної складової успішного й активного довголіття; загальнонаціональний рух з ліквідації неписьменності; популярність та попит щодо освіти у похилому віці, збільшення сегмента старших дорослих з вищим рівнем освіти; трансформація головної мети освіти людей похилого віку – сприяння самореалізації, самодостатності, незалежності, забезпечення життєвого балансу осіб похилого віку, політичної, економічної та соціальної активності; зміна професій упродовж трудової кар'єри та професійної активності осіб похилого віку; розвиток формальної і неформальної освіти; ідея самовідповідальності людини, використання особистого досвіду на власну і суспільну користь з метою зниження навантаження у сфері соціального забезпечення; організація навчання за інтеграційною моделлю (міжпокоління комунікація); самоорганізація та самоуправління в освітньому процесі старших дорослих, опертя на власний попередній досвід.

Узагальнення і порівняння етапних тенденцій і особливостей дало можливість виділити серед них: *короткотривалі*: затримання реалізації урядових та федеральних програм щодо освіти людей похилого віку (1950-1961); скорочення державних видатків на освіту старших дорослих (1962-1971); поширення мережі закладів освіти для фахівців на пенсії (1950-1961); зростання кількості автономних громадських інституцій для неформальної освіти пенсіонерів (1972-1990); *повторювані*: збільшення навчальних програм з подолання неписьменності (1950-1961, 1990-2015); активне залучення приватного сектора (бізнесу) та громад до забезпечення освіти людей похилого віку (зокрема, підвищення кваліфікації та перекваліфікації) і фінансування відповідних програм (1962-1971, 1972-1990); інвестування у програми навчання працівників старшого віку (1962-1971, 1990-2015); *продовжані* (властиві для етапів 1962-1971; 1972-1990; 1990-2015): поступове перенесення відповідальності щодо реалізації освітніх програм для старших дорослих на університет; збільшення функцій закладів вищої освіти і кампусу у сфері соціальної та освітньої підтримки осіб похилого віку; розширення мережі інституцій освіти людей похилого віку; утвердження самоуправління в організації та здійсненні освітнього процесу для осіб похилого віку; комунікація і соціальна взаємодія поколінь.

7. Актуалізовано *конструктивні ідеї* («успішне старіння», «продуктивне довголіття», «суспільна інтеграція осіб похилого віку», «міжпокоління комунікація та взаємодія поколінь», «багатофункціональність освіти людей похилого віку», «ресурсний підхід до старіння і старості», «адаптивно-продуктивний підхід до життя в похилому віці»), *досвід* організації освіти старших дорослих у США (Інститут навчання на пенсії, Інститут освіти впродовж життя, спільнота-резиденція пенсіонерів при університеті, програма-пансіонат «Elderhostel» («Road Scholar»), «Коледж старших дорослих», освітні програми при геріатричних пансіонатах та релігійних організаціях) та обґрунтовано можливість його упровадження в систему освіти України.

Розроблено авторську *історико-системну схему освіти* людей похилого віку у США (1962-2015), яка ґрунтується на базових поняттях і положеннях дослідження, його змістовій хронології, спрямована на забезпечення діалектичної єдності й наступності історичного досвіду та сучасних змін у змісті, організації й управлінні освітою людей похилого віку, сутнісно відображається у взаємодоповнюваності теоретичного обґрунтування і практичної реалізації.

8. Створено (з урахуванням американських зразків «Institute for Learning in Retirement», «Learning in Retirement Institute», «Lifelong Learning Institute») та адаптовано до соціально-економічних та культурно-освітніх реалій в Україні авторські проекти: 1) Положення про Інститут (факультет) освіти людей похилого віку (мета, завдання, структура, учасники, організація і забезпечення освітнього процесу, напрями співпраці інституції на національному і міжнародному рівнях та ін.); 2) типової Освітньої програми для навчання людей похилого віку: а) профіль програми (мета, сутнісна характеристика, особливості викладання та оцінювання, програмні компетентності, ресурсне забезпечення); б) перелік обов'язкових і вибіркових компонентів програми (навчальні курси, тренінги, практикуми й т. ін.).

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми освіти людей похилого віку у США. Актуальними залишаються питання організації навчання за принципом комунікації та соціальної взаємодії поколінь, мотивації людей похилого віку до освітньої діяльності, впливу навчальної активності на якість життя у похилому віці, визнання результатів неформальної освіти осіб похилого віку, особливості організації дистанційного навчання для людей цієї вікової групи та ін.

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

Монографія

1. Чаграк Н. Освіта людей похилого віку у США : монографія. Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. М., 2019. 384 с.

Науково-методичний посібник

2. Чаграк Н. І. Організація і зміст освіти людей похилого віку у США (досвід для України) : наук.-метод. посібн. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2019. 154 с.

Статті у наукових фахових виданнях України

3. Чаграк Н. І. «Час другого зростання»: можливості та перспективи освіти людей похилого віку в умовах демографічних і соціальних викликів. *Вища освіта України: теор. та наук.-метод. часопис*. 2013. № 3. С. 161–165.
4. Чаграк Н. І. Модель освітнього середовища людей похилого віку в контексті безперервної освіти. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. 2013. Вип. 31, Т. 6 (48): Темат. вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». С. 425–436.
5. Чаграк Н. І., Гритчук Г. В. Освіта людей похилого віку в контексті геронтологічних теорій активності. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. 2013. Вип. 31, Т. 8 (50): Темат. вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». С. 449–457.
6. Chahrak N. Ageing society in the developed world: reconsidering in the approaches to education. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. 2014. Вип. 31, Т. 4 (12) : Темат. вип. «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». С. 251–261.
7. Чаграк Н. І. Становлення ідей освіти людей похилого віку у США. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. 2015. Вип. 35, Т. 7 (58): Темат. вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». С. 258–270.
8. Чаграк Н. І. Соціальні теорії старіння і старості у контексті освітньої геронтології. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання* : зб. наук. праць Київського національного лінгвістичного університету. 2015. № 52. С. 154–160. (Фахове видання, яке входить до міжнародних наукометричних баз: WorldCat; Bielefeld Academic Search Engine).

9. Чаграк Н. І. Феномен похилого віку в освітній геронтології США. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. 2016. Вип. 36, Т. 8 (68): Темат. вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». С. 398–412.
10. Чаграк Н. І. Освітні програми для людей похилого віку в закладах вищої освіти США: досвід для України. *Рідна Школа*. 2016. № 7. С. 68–73.
11. Чаграк Н. І. Вплив демографічних і соціально-економічних факторів на розвиток освіти людей похилого віку у США. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогіка*. 2016. № 2 (4). С. 77–83.
12. Чаграк Н. І. Університет третього віку: соціокультурне й освітнє середовище для людей похилого віку. *Вісник Львівського Університету. Серія педагогічна*. 2017. Вип. 32. С. 208–216.
13. Чаграк Н. І. Організація і моделі освіти людей похилого віку: європейський досвід. *Рідна Школа*. 2017. № 1–2. С. 69–75.
14. Чаграк Н. І. Зародження позитивної геронтології у США: від «суспільного звільнення» до «благополучного старіння». *Теоретичні питання культури, освіти та виховання* : зб. наук. праць Київського національного лінгвістичного університету. 2017. № (2) 56. С. 28–32. (Фахове видання, яке входить до міжнародних наукометричних баз: WorldCat; Bielefeld Academic Search Engine).
15. Чаграк Н. І. Освіта людей похилого віку в контексті концепції успішного старіння. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Педагогіка*. 2018. № 1. С. 148–157. (Фахове видання, яке входить до міжнародних наукометричних баз: Index Copernicus International, CiteFactor, Google Scholar, Journal Factor, The Journals Impact Factor (JIF), Open Academic Journals Index, OpenAIRE, Polska Bibliografia Naukowa, Research Bible, Journal Index and Archive, Scientific Indexing Services, InfoBase Index, Advanced Sciences Index, Eurasian Scientific Journal Index, International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF), WorldCat, Universal Impact Factor, Directory of Research Journals Indexing).
16. Чаграк Н. І., Липа І. Ю. Зміст освіти для людей похилого віку у США. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*: зб. наук. праць Київського національного лінгвістичного університету. 2018. № (2) 58. С. 22–28. (Фахове видання, яке входить до міжнародних наукометричних баз: WorldCat; Bielefeld Academic Search Engine).
17. Дем'яненко Н., Чаграк Н. Освітня геронтологія: проект Положення Інституту освіти людей третього віку. *Рідна Школа*. 2019. № 1. С. 67–73.

Статті у зарубіжних наукових виданнях та виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз

18. Chahrak N. Demographics and opportunity for education of the elderly: the second growth in the third age. *Modern Science (Moderní věda)*. Prague, 2014. № 2. P. 7–16. (Видання внесено до міжнародних наукометричних баз Google Scholar, PИHC).
19. Chahrak N. Ageing Societies in Poland and in Ukraine: New Challenges for Educational Sector. *Warsaw East European Review*. Warsaw: Studium Europy Wschodniej,

- Uniwersytet Warszawski, 2015. Vol. 5. S. 61–74. (Видання внесено до міжнародних наукометричних баз Index Copernicus International, Polska Bibliografia Naukowa).
20. Чаграк Н. І. Проблема освіти людей похилого віку в наукових публікаціях 1970-90-х рр. *Науковий огляд*. 2015. № 10 (20). С. 104–116. (Видання внесено до міжнародних наукометричних баз Research Bible, WorldCat, Polska Bibliografia Naukowa; Bielefeld Academic Search Engine, Cite Factor Academic Scientific Journals, ПІНЦ, Open Academic Journals Index, Ulrich's Web).
 21. Chahrak N. Promoting successful ageing through lifelong learning in the USA. *Modern Science*. Prague, 2015. № 3. P. 58–65. (Видання внесено до міжнародних наукометричних баз Google Scholar, ПІНЦ).
 22. Chahrak N. Older Adults as a Social and Demographic Group in the Structure of the US Population (1960-2010). *Modern Science*. Prague, 2016. № 1. P. 54–62. (Видання внесено до міжнародних наукометричних баз Google Scholar, ПІНЦ).
 23. Чаграк Н. І. Роль освітньо-туристичної активності людей похилого віку в адаптації до старості. *Zeszyt Naukowy Prac Ukrainoznawczych*. Gorzow Wielkopolski: Wydawnictwo Naukowe Akademii im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim, 2016. No.1. S. 75–83. (Видання внесено до міжнародної наукометричної бази Polska Bibliografia Naukowa).
 24. Чаграк Н. І., Липа І. Ю. Інноваційні підходи до освіти людей похилого віку у США: досвід для України. *Міжнародний науковий вісник*. 2017. № 1–2 (14–15). С. 116–125. (Видання внесено до міжнародних наукометричних баз Academic Keys, Google Scholar, Research Bib Academic resource Index).
 25. Чаграк Н. І. Організаційно-педагогічні передумови розвитку освіти людей похилого віку в США. *Dziedzictwo kulturowe regionu pogranicza*. Gorzów Wielkopolski: Wydawnictwo Naukowe Akademii im. Jakuba z Paradyża, 2018. T. 7. С. 233–250. (Видання внесено до міжнародних наукометричних баз Index Copernicus International, Polska Bibliografia Naukowa).
 26. Чаграк Н. І., Угринюк В. М. Освіта людей третього віку як спосіб адаптації до демографічного старіння суспільства (європейський досвід). *Zeszyt Naukowy Prac Ukrainoznawczych*. Gorzow Wielkopolski: Wydawnictwo Naukowe Akademii im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim, 2018. No. 2. S. 111–125. (Видання внесено до міжнародної наукометричної бази Polska Bibliografia Naukowa).
 27. Дем'яненко Н. М., Чаграк Н. І. Освітня програма інституту освіти людей третього віку (авторський проект). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2019. Вип. 67. С. 85–92. (Видання, яке входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International).
 28. Chahrak N., Лупа І. Моделі та організація освіти людей похилого віку у США [Modele i organizacja edukacji dla osób starszych w Stanach Zjednoczonych Ameryki]. *Polska – Niemcy – Unia Europejska w procesie zmian* / Red. naukowa: Zbigniew Czachór, Tomasz Marcinkowski. Gorzów Wielkopolski : Wydawnictwo Naukowe Akademii im. Jakuba z Paradyża, 2019. 264 s. S. 245–260.

Наукові праці апробаційного характеру

29. Chahrak N., Grytchuk G. Education as a factor of social adaptation for the people of the third age: The international experience. *Across the Borders* : Warsaw East European Conference. Warsaw, 2013. Parva 8. P. 12.
30. Chahrak N. Ageing society in Poland and in Ukraine: new challenges for educational system. *Triumphs and Failures* : Warsaw East European Conference. Warsaw, 2014. Parva 9. P. 9–10.
31. Chahrak N. Older adult learning programs in higher education of the USA. *Наукові розробки, передові технології, інновації* : зб. наук. праць та тез наук. доп. за матеріалами II Міжнар. наук.-практ. конф. Будапешт-Прага-Київ: НДІЕР, 2015. С. 241–243.
32. Чаграк Н. І. Соціально-економічні передумови становлення освіти людей похилого віку у США. *Економічний розвиток: теорія, методологія, управління* : зб. наук. праць та тез наук. доп. за матеріалами III Міжнар. наук.-практ. конф. Будапешт-Прага-Київ: НДІЕР, 2015. С. 331–333.
33. Чаграк Н. І. Роль навчальної активності людей похилого віку в адаптації до старості. *Наукові розробки, передові технології, інновації* : зб. наук. праць та тез наук. доп. за матеріалами III Міжнар. наук.-практ. конф. Будапешт-Прага-Київ: НДІЕР, 2016. С. 262–265.
34. Chahrak N. Graying Society in Ukraine: Time For Bringing Older Adults to Universities. *Belavezha: 25 years after. States, nations and borders* : Warsaw East European Conference. Warsaw, 2016. Parva 11. P. 9.
35. Чаграк Н. І. Психологічні теорії старіння і старості в контексті освітньої геронтології. *Актуальні проблеми сучасної соціології, соціальної роботи та професійної підготовки фахівців* : матеріали доп. та повідомлень Міжнар. наук.-практ. конф. Ужгород, 2016. С. 210–211.
36. Чаграк Н. І. Соціально-економічна детермінованість освіти людей похилого віку в США. *Актуальні дослідження в соціальній сфері* : матеріали восьмої Міжнар. наук.-практ. конф., 17 лист. 2016 р. Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2016. С. 188–190.
37. Чаграк Н. Демографічний фактор становлення освіти людей похилого віку в США. *Наукові розробки, передові технології, інновації* : зб. наук. праць та тез наук. доп. за матеріалами IV Міжнар. наук.-практ. конф. Будапешт-Прага-Київ: НДІЕР, 2016. С. 369–372.
38. Chahrak N. Wpływ aktywności turystycznej na jakość życia ludzi starszych. *Uwarunkowania rozwoju turystyki i rekreacji w regionie w swietle współczesnych wyzwań cywilizacyjnych* : V Międzynar. konf. nauk., 15-16 listop. 2016 r. Gorzow Wielkopolski, 2016. S. 24–25.
39. Чаграк Н. І., Липа І. Ю. Модель освітнього середовища для людей похилого віку в контексті неперервної освіти. *Людина віртуальна: нові горизонти* : зб. наук. праць та тез наук. доп. за матеріалами IV Міжнар. наук.-практ. конф., 20-21 бер. 2017 р. Монреаль: СРМ «ASF», 2017. Ч. 2. С. 109–112.
40. Chahrak N. I., Lypa I. Y. Education in late life as the component of social adaptation of older adults : *Materiały VI Międzynar. konf. nauk.-prakt. «Osobowość, społeczeństwo,*

- polityka*», 11-12 mar. 2017 r. Lublin: Wyd. Nauk. Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie, 2017. Część I. S. 201–203.
41. Чаграк Н. І., Липа І. Ю. Розумова активність людини похилого віку як фактор ціложиттєвого особистісного розвитку. *Збірник матеріалів XIX Міжнародної конференції «Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження»* (Київський національний університет ім. Т. Шевченка), 17 бер. 2017 р. Київ, 2017. С. 322–324.
 42. Чаграк Н. І. Організаційно-педагогічні передумови розвитку освіти людей похилого віку в США. *Наукові розробки, передові технології, інновації* : зб. наук. праць та тез наук. доп. за матеріалами IV Міжнар. наук.-практ. конф. Прага – Брно – Київ: НДІСР, 2017. С. 510–514.
 43. Чаграк Н. І., Липа І. Ю. Зародження позитивної геронтології: від соціального відсторонення людей похилого віку до соціальної участі. *Актуальні дослідження в соціальній сфері* : матеріали десятої Міжнар. наук.-практ. конф., 17 лист. 2017 р. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2017. С. 27–29.
 44. Чаграк Н. І., Липа І. Ю. Соціально-економічна детермінованість формування «Інститутів освіти впродовж життя» у США. *Економічний розвиток: теорія, методологія, управління* : зб. наук. праць та тез наук. доп. за матеріалами V Міжнар. наук.-практ. конф., 26-28 листопада 2018 р. Прага: Nemoros, 2018. С. 277–279.
 45. Чаграк Н. І. Психологічні засади навчальної діяльності людей похилого віку. *Scientific development, advanced technologies, innovations* : зб. наук. праць та тез наук. доп. за матеріалами V Міжнар. наук.-практ. конф., 6–8 травня 2019 р. Прага: Nemoros. 2019. С. 321–324.
 46. Чаграк Н. І. Освітні програми для людей третього віку у США. *Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство* : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф., 15 травня 2015 р. Львів: Центр американських студій ФМВ ЛНУ ім. І. Франка, 2015. Ч. 1. С. 469–475.
 47. Чаграк Н. І., Угринюк В. М. Освіта людей третього віку у США: досвід для України. *Чверть століття українсько-американської дружби: досвід гідний майбутнього* : зб. матеріалів III американознавчої мультидисц. конф., 12-13 квітня 2016 р. Львів, 2016. С. 333–347.

АНОТАЦІЇ

Чаграк Н. І. Теорія і практика освіти людей похилого віку у США (1962 – 2015 рр.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2019.

У дисертації вперше обґрунтовано процес становлення і розвитку освіти людей похилого віку у США (1962-2015 рр.) як послідовну зміну організаційних форм відокремлених чи приєднаних інституцій, особливостей їхнього підпорядкування, фінансування, управлінських схем, розроблення і коригування змісту освітніх програм, залежно від соціально-економічного, суспільно-політичного розвитку

країни, поступальної трансформації освітньої політики на загальнодержавному рівні та на рівні адміністративно-політичних одиниць (штатів). До наукового обігу введено нові факти, ідеї та підходи з галузі освіти людей похилого віку, обґрунтовані теоретиками і практиками США та Європи («активне довголіття», «продуктивне довголіття», «змішана схема життя», «молодші люди похилого віку», «старші люди похилого віку», «освіта людей похилого віку», «Інститут освіти людей третього віку», та ін.). Представлено авторську систематизовану історико-системну схему освіти людей похилого віку у США (1962-2015), яка ґрунтується на базових поняттях і положеннях дослідження, його організаційно-змістовій хронології. Розроблено Положення про підрозділ (інститут / факультет) освіти людей похилого віку, типову освітню програму для навчання людей похилого віку.

Подальшого розвитку набули трактування структури та функцій освіти людей похилого віку; характеристика освіти людей похилого (третього) віку як соціального інституту; положення щодо впровадження інноваційних форм навчання старших дорослих; напрями порівняльних досліджень у сфері освітньої геронтології.

Ключові слова: освіта людей похилого віку, освіта впродовж життя, освітня геронтологія, американська модель освіти старших дорослих, третій вік, активне довголіття.

Chahrak N. I. Theory and Practice of Older Adult Education in the USA (1962-2015). – On the rights of manuscript.

Thesis of the Doctor of Pedagogical Sciences Degree in the Specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – National Pedagogical Drahomanov University, Kyiv, 2019.

The thesis substantiates for the first time the process of formation and development of older adult education in the United States of America (1962-2015) as a consecutive change of organizational forms of both separated and affiliated institutions, the features of their subordination, financing, management schemes, elaboration and correction of the content of educational programs depending on social-economic, social-political development of the country, and progressive transformation of educational policy at the federal and local levels. The developed periodization was represented in a unity of three main stages: 1962-1971, 1972-1990, 1991-2015.

The preconditions were revealed for the formation and development of older adult education in the United States of America, which are differentiated by increasing in social-economic, social-political changes and educational-forming features in the chronology of their advancement, starting from the early 1950s till the first decade of 2000s.

The analysis of aging theories and the theories of old age was carried out. It enabled to distinguish biological, psychological, social and pedagogic theories of general direction among them; to find out (on the basis of practically implemented institutions of older adult education) that the American models of older adult education (Institute for Learning in Retirement, Lifelong Learning Institute) were founded on the ground of integration of European (British and French) models with the following acquired features: affiliation with university; widespread involvement of listeners, teachers, various specialists and students

in planning and creating learning programs and holding training courses. The learning process combines training, volunteering, leisure and tourism.

Based on the selected chronological stages, the features and leading tendencies (prolonged, short-term and repetitive) of theory and practice of older Americans education were determined.

The conceptual-categorical apparatus of the research was built on the principle of its multi-dimensionality from the standpoints of philosophy, biology, socio-cultural aspect, demography and sociology of aging, gerontopsychology, industrial gerontology, geragogy. The concepts of geragogy were interpreted in the general development of educational activity of an individual and the specific targeted purpose of older adult education. The approaches to the integrated content of concept «older adult education» were derived at the socio-cultural, socio-psychological, socio-economic, institutional, personality-meaningful levels, thus making it possible to define «education of older Americans» as a socio-cultural phenomenon, multifunctional, opened, non-linear, complicated, adaptive system in the interconnection and interaction of elements, capable of self-organization and self-development under the conditions of rapid economic and technological, social and cultural transformation of the globalized world.

New facts, ideas and approaches in the field of older adult education have been introduced into the scientific sphere of application, being properly grounded by the theorists and practitioners of the USA and Europe («active ageing», «productive ageing», «blended plan of life», «younger elderly people», «older elderly people», «Institute for Education of the People of the Third Age» etc.). The author presents the systematic historically-based scheme of older adult education in the United States (1962-2015), which is rooted into the basic research concepts and terms, its organizational-content chronology.

The constructive ideas (such as «successful aging» (P. Baltes, M. Baltes), «productive aging» (R. Butler; J. Rowe, R. Kahn), «social integration of the elderly» (R. Havighurst), «multifunctional education of the elderly» (A. Harrison and others) were actualized, as well as the best practice of the institutions of older adult education in the United States (Institute for Learning in Retirement, Lifelong Learning Institute) and the possibility of their implementation into the educational system of Ukraine.

The interpreting of the structure and functions of older adult education; characteristics of older adult education (education of the people of the third age) as a social institution; terms as for updating of forms and methods of older people learning have acquired further development.

Keywords: older adult education, lifelong learning, educational gerontology, American model of older adult education, third age, active ageing.